Roman Jakobson
Morris Halle

TEMELJI JEZIKA

THEORIA UNIVERSALIS

Biblioteka
Theoria universalis

1

Preveli
Ivan Martinčić
Ante Stamać

Urednik
Ante Stamać

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 801

JAKOBSON, Roman
Temelji jezika / Roman Jakobson i Morris Halle ; [preveli Ivan Martinčić, Ante Stamać ; izrada kazala Ivan Martinčić]. - Zagreb : Globus, 1988 - 109 str. ; 20 cm. – (Biblioteka Theoria universalis ; 1)

Prijevod djela: Fundamentals of language. - Bibliografija: str. 77-79. - Kazala.

ISBN 86-343-0530-9

1. Halle, Morris

Roman Jakobson i Morris Halle

Temelji jezika

Globus / Zagreb

I. Jezična razina obilježja

1.1 *Razlikovna obilježja na djelu.* Sva prezimena kao *Bitter, Chitter, Ditter, Fitter, Gitter, Hitter, Jitter, Litter, Mitter, Pitter, Ritter, Sitter, Titter, Winer, Zitter,* pojavljuju se u New Yorku. Kojegod da je podrijetlo tih imena i njihovih nosilaca, svaka od tih riječi rabi se u engleskome Njujorčana bez protuslovlja s njihovim jezičnim navikama. Nikad prije niste ništa čuli o gospodinu predstavljenom Vam na nekom njujorškom domjenku. »Gospodin Ditter«, kaže Vaš domaćin. Vi nastojite shvatiti i zapamtiti tu poruku. Kao govornik engleskoga, nesvjesni postupka, lako dijelite neprekidni glasovni tijek na određeni broj susljednih jedinica. Vaš domaćin nije rekao *bitter* /bítə/ ili *dotter* /dátə/ ili *digger* /dígə/ ili *ditty* /díti/ nego *diner* /dítə/. Odatle je slušatelj spremno izlučio četiri uzastopne jedinice sposobne za selektivnu alternaciju s drugim jedinicama u engleskom: /d/ + /í/ + /t/ + /ə/.

Svaku od tih jedinica primatelj predočuje određenim brojem združenih alternativa rabljenih s razlučnim vrijednostima u engleskome. Spomenuta prezimena ne podudaraju se u početnoj jedinici; neka od tih imena razlikuju se međusobno samo prema jednoj jedinoj alternativi, a to minimalno razlikovanje sveopće je za pojedine parove, npr. /nítə/ : *Iditsl* = /mítə/ : /bítə/ = nazalizirano *nasuprot* nenazalizirano; /títə/ : *Iditsl* = /sítə/ : /zítə/ = /pítə/ : /bítə/ = /kítə/ : /gítə/ = napeto *nasuprot* opušteno. Takvi parovi kao što su /pítə/ i /dítə/ nude primjer dviju sučeljenih minimalnih razlika: gravisno *nasuprot* akutno zajedno s napeto *nasuprot* opušteno. Par *bitter* /bítə/ i *detter* /détə/ prikazuje dvije susljedne minimalne razlike: gravisno *nasuprot* akutno iza koje slijedi difuzno *nasuprot* kompaktno. Akustičku i motoričku definiciju navedenih razlika vidi u 3.61 i 3.62.

1.2 *Struktura razlikovnih obilježja.* Lingvistička analiza postupno svodi složene govorne jedinice u m o r f e m e kao krajnje sastavnice opskrbljene vlastitim značenjem pa te najmanje semantičke prijenosnike razlaže u njihove osnovne sastojke sposobne da razlikuju morfeme jedan od drugoga. Ti sastojci nazi-

vaju se razlikovna obilježja. Sukladno tomu valja razlučiti dvije razine jezika i lingvističke analize: s jedne strane, semantička razina obuhvaća i jednostavne i složene značenjske jedinice od morfema do izričaja i diskurza, a s druge strane, razina obilježjā bavi se jednostavnim i složenim jedinicama koje služe samo za razlikovanje, utvrđivanje i dijeljenje ili izdvajanje mnogostrukih značenjskih jedinica.

Svako od razlikovnih obilježja uključuje izbor između dvaju članova jedne opozicije koja izražava specifično razlikovno svojstvo razilazno od svojstava svih drugih opozicija. Tako se gravisno i akutno u slušateljevu opažaju sučeljuju jedno drugome s pomoću glasovne visine kao relativno duboko i visoko; sukladno tomu s fizičkog se aspekta suprotstavljaju razdiobom energije na krajevima spektra, a na motoričkoj razini pak obujmom i oblikom rezonantne šupljine. U priopćenoj poruci slušatelja svako obilježje stavlja pred odluku da-ne. Tako on ima izabrati između gravisnog i akutnog jer se u jeziku rabljenu za priopćivanje pojavljuju obje alternante u kombinaciji s istim sučeljenim obilježjima i u istim nizovima: /bítə/ - /dítə/, /fítə/ - /sítə/, /b - búl/. Slušatelj je obvezatan izabrati po jedno od dvaju suprotnih svojstava iste kategorije, kao u slučaju gravisno *nasuprot* akutno, ili između nazočnosti i nenazočnosti nekog svojstva poput zvučno *nasuprot* bezvučno, nazalizirano *nasuprot* nenazalizirano, povišeno *nasuprot* ravno.

L3 *Opozicija i kontrast.* Budući da u slušateljevoj dvojbi »Je li /bítə/ ili /dítə/?« aktualnoj poruci pripada samo jedna od dviju logički koreliranih alternanti, za taj slučaj podesan je saussureovski naziv opozicija, a naziv kontrast bit će prije ograničen na slučajeve gdje se suprotnost dviju jedinica ističe s pomoću njihova graničenja u osjetilnom opažanju, npr. kontrast gravisno i akutno u nizu /pi/ ili isti kontrast, ali obrnutim redom obilježja, u nizu /tu/. Prema tome opozicija i kontrast dva su različita očitovanja načela suprotnosti i svako od njih ispunjuje važnu ulogu u razlikovnom aspektu jezika (usp. 3.4).

1.4 *Poruka i kod.* Primi li slušatelj poruku na jeziku što ga zna, dovodi je u odnos s najbližim kodom, a taj kod sadrži sva razlikovna obilježja kojima treba da se upravlja, sve njihove dopustive kombinacije u skupove međusobno sučeljenih obilježja nazvane fonemi, te sva pravila ulančavanja fonema u

nizove - ukratko, sadrži sva razlikovna sredstva koja ponajprije služe za razlikovanje morfema i čitavih riječi. Stoga, kad jednojezični govornik engleskog čuje ime poput / ít /, prepoznaje ga i usvaja bez teškoća čak ako ga nikad prije nije čuo, ali ili u opažaju ili u reprodukciji sklon je biti nepovjerljiv kao prema tuđem te iskrivljavati ime poput / kite /, s njegovom neprihvatljivom suglasničkom skupinom, ili / xít /, koje sadrži samo poznata obilježja ali u nepoznatom skupu, ili, konačno, / mýt /, budući da njegov drugi fonem ima obilježje strano engleskome.

1.5 *Elipsa i eksplicitnost.* Slučaj čovjeka suočena s prezimenima koja su mu posve nepoznata bio je slobodno izabran da mu ni njegov Vokabular, ni njegovo prethodno iskustvo, pa ni neposredni kontekst konverzacije ne dadu nikakva uporišta za prepoznavanje tih imena. U takvoj situaciji slušatelj si ne može dopustiti da izgubi i jedan jedini fonem primljene poruke. Obično, međutim, kontekst i situacija dopuštaju da zanemarimo vrlo visok postotak obilježja, fonema i nizova u prispjeću poruke, a da se ne ugrozi njezina shvatljivost. Vjerojatnost pojavljivanja varira glede različitih obilježja u govornom lancu a slično tomu i glede svakog obilježja u različitim tekstovima. Zbog tog razloga moguće je iz dijela niza s većom ili manjom točnošću predvidjeti slijedeća obilježja, rekonstruirati prethodna, te konačno iz nekih obilježja u skupu pretpostaviti i druga sučeljena obilježja.

Budući da se u različitim okolnostima razlikovna nosivost fonema tvorno smanjuje za slušatelja, govorniku je, s njegove strane, olakšano izvođenje svih glasovnih razlika u njegovoj poruci: broj uništenih obilježja, ispuštenih fonema i pojednostavnjenih nizova može biti vrlo velik u nerazgovijetnu i brzu stilu govora. Glasovni oblik govora može biti ne manje eliptičan od njegove sintaktičke kompozicije. Dapače takvi uzorci kao nemarno izgovoreno /tem mins sem/ za 'ten minutes to seven', što navodi D. Jones, nisu najviši stupanj ispuštanja i fragmentarnosti na koji se nailazi u familijarnom razgovoru. Ali bude li nužno, govor eliptičan na semantičkoj razini ili razini obilježjā izricatelj spremno prevodi u eksplicitni oblik, što ga slušatelj, ako je potrebno, razumijeva u svoj njegovoj eksplicitnosti.

Nejasni način izgovora, međutim, samo je skraćeni izvodak iz eksplicitnog razgovijetnog oblika govora koji nosi najveću količinu obavijesti. Mnogi govornici američkog engleskoga redovno ne razlikuju / t / i / d / između naglašenog i nenaglašenoga samoglasnika, ali kad je u tome opasnost od zbrke homonimije, mogu ih

izgovoriti razlikujuće, mogu pitati »Je li to gospodin Bitter / bítə / ili Bidder / bide /?« s lagašno razilaznim upotpunjenjem tih dvaju fonema. To znači da u jednom tipu američkog engleskoga kod razlikuje intervokalno / t / i / d /, a u drugom dijalektalnom tipu ta se razlika potpuno izgubila. Kad se analizira uzorak fonema i razlikovnih obilježja od kojih su sastavljeni, mora se pribjeći najpunijem, optimalnom kodu koji je na raspolaganju danim govornicima.

II. Raznolikost obilježja i njihova obradba u lingvistici

2.1 *Fonologija i fonemika.* Pitanje kako jezik iskorišćuje glasovno gradivo, odabirući neke od njegovih elemenata i prilagođujući ih svojim različitim svrhama, područje je posebne lingvističke discipline. U engleskome se ta disciplina često naziva fonemika (ili, puristički, fonematika) budući da je među funkcijama glasa u jeziku ponajvažnija da služi kao razlikovno sredstvo i jer je temeljno sredstvo te funkcije fonem sa svojim sastojcima. Sve se više daje prednost općem izvanbritanskom nazivu fonologija (uvedenom 1923. i temeljenom na prijedlozima Ženevske škole)[1] ili pak opisnome funkcionalna fonetika, premda je u engleskom oznaka »phonology« često označivala druga područja te je osobito služila kao prijevod njemačkoga Lautgeschichte. Prednost naziva »fonologija« može biti u lakšoj primjeni na svu raznolikost jezičnih funkcija što ih ispunja glas, a »fonemika« naprotiv hoćeš-nećeš upućuje na ograničenje na razlikovna sredstva te je pogodna oznaka za glavni dio fonološkoga bavljenja razlikovnom funkcijom govornih glasova.

Dok fonetika nastoji prikupljati najiscrpnije obavijesti u cijelom glasovnom gradivu, u njegovim fiziološkim i fizičkim svojstvima, fonemika, i fonologija općenito, nastupa međutim u primjeni strogo lingvističkih kriterija u razvrstavanju i klasificiranju gradiva koje je pobilježila fonetika. Istraživanje krajnje odjelitih razlikujućih sastavnica jezika može se slijediti unatrag do nauka o *sphoṭa* sanskrtskih gramatičara[2] te Platonove zamisli o *στοιχεῖον*, ali suvremeno lingvističko proučavanje tih invarijanti počelo je tek 1870-ih te se intenzivno razvilo nakon prvoga svjetskog rata, usporedno s postupnim rasprostranjenjem načela invarijantnosti u znanostima. Nakon poticajne međunarodne rasprave kasnih dvadesetih i ranih tridesetih, prvi pokušaji da se sažmu temeljni rezultati istraživanja, Trubetzkoyev te Van

[1] R. Jakobson, *O češskòm Stixe,* Berlin, 1923, str. 21. i d.

[2] Usp. J. Brough, *Theories of general linguistics in the Sanskrit Grammarians,* Transactions of the Philosophical Society, 1951.

Wijkov pregled opće fonologije, pojavili su se 1939.[3] Iduća teorijska i praktična dostignuća u strukturalnoj analizi jezika zahtijevala su sve primjerenije i sažetije uključivanje govornih glasova u područje lingvistike s njezinom strogom metodologijom; poboljšavaju se načela i tehnike fonologije, a njezin djelokrug postaje sve širi.

22 *» Unutrašnji« pristup fonemu u odnosu prema glasu.* Glede povezanosti i razgraničenja fonologije (osobito fonemike) i fonetike ključno je pitanje narav suodnošenja fonoloških bitnosti i glasa. Prema Bloomfieldovu poimanju fonemi nekog jezika nisu glasovi nego samo zajedno skupljena glasovna obilježja »koja su govornici bili uvježbali tvoriti i prepoznavati u protjecanju govornih glasova - baš kao što su vozači izvježbali stati pred crvenim signalom, bio on električni svjetlosni signal, svjetiljka, signalna zastavica, ili što sve ne, makar tamo nema onestvarenog crvenila tih zbiljskih signala«.[4] Govornik je naučio izvoditi pokrete za tvórbu glasa na takav način da razlikovna obilježja budu nazočna u zvučnim valovima, a slušatelj ih je naučio izlučivati iz tih valova. Taj tako reći u n u t r a š n j i, imanentni pristup, koji smješta razlikovna obilježja i njihove skupove unutar govornih glasova, bilo na njihovoj motoričkoj, akustičkoj ili slušnoj razini, najprikladnija je premisa za fonemičke operacije, iako su taj pristup opetovano osporavali v a n j s k i pristupi koji na različite načine razdvajaju foneme od konkretnih glasova.

23 *Tipovi obilježja.* Budući da je među glasovnim funkcijama u jeziku najmanje zanemarljivo razlikovanje semantičkih jedinica, sudionici u govoru uče ponajprije reagirati na razlikovna obilježja. Ipak bilo bi varljivo vjerovati da su naučeni zanemariti sve ostalo u govornim glasovima. Pored razlikovnih obilježja, govornik ima na raspolaganju i druge tipove kodiranih obilježja koja nose obavijest, a s kojima je svaki član govorne zajednice bio naučio postupati pa ih znanost o jeziku nema pravo zanemarivati.

K o n f i g u r a t i v n a o b i l j e ž j a signaliziraju podjelu izričaja na gramatičke jedinice različitog stupnja složenosti, osobito na rečenice i riječi, bilo izlučivanjem tih jedinica i naznačivanjem

[3] N. Trubetzkoy, *Grundzüge der Phonologie* = Travaux du Cercle Linguistique de Prague, VII, 1939; N. van Wijk, *Phonologie: een hoofdstuk uit de structurele taalwetenschap,* The Hague, 1939.

[4] L. Bloomfield, *Language,* New York, 1933, str. 79 i d.

njihove hijerarhije (kulminativna obilježja), bilo pak njihovim ograničavanjem i sjedinjavanjem (demarkacijska obilježja).

Ekspresivna (ili emfatička) obilježja stavljaju relativni naglasak na različite dijelove izričaja ili različite izričaje te nagovješćuju emocionalne stavove izricatelja.

Dok se razlikovna i konfigurativna obilježja odnose na semantičke jedinice, ta se dva tipa obilježja, obratno, odnose na zalihosna obilježja. Zalihosna obilježja pomažu u prepoznavanju sučeljenog ili dodanog obilježja, bilo ono razlikovno ili konfigurativno, izdvojeno ili u kombinaciji. Ne smije se potcjenjivati pomoćna uloga zalihosti. Okolnosti čak mogu prouzročiti da ona zamijeni razlikovna obilježja. Jones navodi primjer engleskoga /s/ i z/, koji se u finalnom položaju uzajamno razlikuju samo prema stupnju izdisajne snage. Premda »će engleski slušatelj obično točno prepoznati te suglasnike unatoč njihovoj uzajamnoj sličnosti«, pravo identificiranje često olakšava popratna razlika u duljini prethodnoga fonema: pence [pens] - pens [pen:z].[5] U francuskome razliku između bezvučnosti i zvučnosti redovito prati suglasnička opozicija napeto/opušteno. Martinet primjećuje da u energičnom poviku lenis /p/ prema energiji odgovara fortisu /p/ tako da se jako bis! razlikuje od pisse! samo preko normalnog zalihosnog obilježja bezvučno/zvučno.[6] Obratno, u ruskome, razlika između opuštenoga i napetoga zalihosno je obilježje što prati razlikovnu opoziciju zvučno/bezvučno, dok u posebnim uvjetima šapta ostaje samo zalihosno obilježje te preuzima razlikovnu funkciju.

Ako se analizira isključivo razlikovna funkcija govornih glasova, služimo se takozvanom »širokom« ili fonemičkom transkripcijom koja ne bilježi ništa osim fonema. U ruskom primjeru /pil,íl/ 'prašio (je)' /i/ je nenaglašen fonem koji, uz ostalo, uključuje dva razlikovna obilježja: prema tradicionalnim nazivima za artikulaciju,/ je suprotstavljeno prema /a/ u /pal'íl/ 'upalio (je)' kao uski prema širokom, a prema /u/ u /pul,ál/ 'ustrijelio je' kao nezaokruženi prema zaokruženom. Obavijesna nosivost samoglasnika analizirana je, međutim, daleko od toga da bude ograničena na njegova razlikovna obilježja, unatoč njezinoj silnoj značajnosti u komunikaciji.

Prvi samoglasnik u /pil,íl/, stražnjonepčani [ɯ], U proturazlici je

[5] D. Jones, *The Phoneme: its nature and use,* Cambridge, 1950, str. 53.

[6] »Word«, XI, 1955, str. 115. Usp. R. Jakobson, C. G. M. Fant, M. Halle, *Preliminaries to speech analysis,* treće izdanje, Massachusetts Institute of Technology, Acoustics Laboratory, 1955, str. 8.

prema prednjonepčanom [i] u /p,il,íl/ 'pilio je', a ta razlika između stražnjega i prednjega zalihosno je obilježje što upućuje na razlikovnu opoziciju prethodnoga nepalataliziranog (ravnog) i palataliziranog (povišenog) suglasnika: usp. ruski /r,áp/ 'rohav' – /r,áp,/ 'namreškanost'.

Usporedimo li nizove /krugóm pil,íl/ 'prašio (je) svuda naokolo' i /ispómpi l,íl/ 'nalijevao (je) iz crpke', uočujemo da slog /pi/ u drugom primjeru sadrži tamniju varijantu samoglasnika (jer teži prema kratkoj srednje-centralnoj artikulaciji) nego u prvom primjeru. Manje tamna varijanta pojavljuje se samo neposredno ispred naglašenog sloga u istoj riječi i na taj način otkriva konfigurativno obilježje: signalizira da neposredno ne slijedi nijedna granica riječi.

Konačno, /pil,íl/ može se izgovoriti s produljivanjem prvoga, prednaglasnog samoglasnika [ɯ̠:], da bi se uveličao ispričani događaj, ili pak produljivanjem drugoga, naglašenog samoglasnika [i:], da bi se nagovijestila provala emocije.

Velarnost u prvom samoglasniku u /pil,íl/ označuje ravno obilježje antecedenta; nesvedeni, manje tamni značaj označuje da ne slijedi nijedna granica riječi; produljivanje samoglasnika označuje određenu vrstu emfatičnosti. Posjedovanje pojedine specifične denotacije sjedinjuje zalihosna obilježja s konfigurativnima i ekspresivnima, a odvaja ih od razlikovnih obilježja. Kojegod razlikovno obilježje pretresamo, denotacija je uvijek identična: svako takvo obilježje označuje da morfem kojemu ono pripada nije isti kao morfem koji ima drugo obilježje na odgovarajućem mjestu. Fonem, kako je primijetio Sapir, »nema jedinstvenosti referencije«.[7] Svi fonemi ne označuju ništa doli puku d r u g o s t. To pomanjkanje individualne denotacije odvaja razlikovna obilježja, i njihove kombinacije u foneme, od svih drugih jezičnih jedinica.

Kôd obilježja što ga rabi slušatelj ne iscrpljuje obavijest koju on prima od glasova pristigle poruke. Iz njezina glasovna lika on izlučuje ključeve za upoznavanje pošiljatelja. Uspoređivanjem govornikova koda sa svojim kodom obilježja, slušatelj može unijeti podrijetlo, obrazovni status, društvenu sredinu pošiljateljevu. Prirodna glasovna svojstva dopuštaju prepoznavanje spola, dobi, i psihofiziološkoga tipa govornika, i, konačno, prepoznavanje znanca. Neki su putovi istraživanja tih f i z i o g n o m s k i h

[7] E. Sapir, *Sound patterns in language, Selected Writings,* Berkeley and Los Angeles, 1949, str. 34.

i n d i c i j a bili naznačeni u Sieversovoj knjizi *Schallanalyse,*[8] ali u agendi još uvijek stoji njihovo sustavno istraživanje.

2.41 *» Vanjski« pristupi fonemu u odnosu prema glasu:*

A. Mentalističko motrište. Uvid u složenost obavijesnog sadržaja govornih glasova prijeko je potrebna premisa za raspravu o raznolikim vanjskim pristupima fonemu u njegovu odnosu prema glasu. U najstarijim od tih pristupa, koji sežu unatrag do Baudouina de Courtenaya i još su živi, fonem je imaginarni ili intendirani glas, suprotstavljen emitiranom glasu kao »psihofonetski« fenomen »fiziofonetskom« činu. On je mentalni ekvivalent ovanjštenom glasu. Jedinstvo fonema, u usporedbi s raznolikošću njegovih izvedaba, vidi se kao nesklad između unutrašnje sile pokretnice koja smjera istom izgovoru i nehotična kolebanja pri njegovu ispunjenju.

To poimanje temelji se na dvjema zabludama: nemamo prava predmnijevati da je glasovni korelat u našem u n u t r a š n j e m govoru ili u našoj govornoj intenciji ograničen na razlikovna obilježja uz isključivanje konfigurativnih ili zalihosnih obilježja. S druge strane, množina kontekstualnih i opcijskih varijanti jednoga te istog fonema u i z r e č e n u govoru pripada kombinaciji toga fonema s različitim zalihosnim i ekspresivnim obilježjima; ta različitost, međutim, ne priječi izlučivanje invarijantnoga fonema iz svih tih varijacija. Tako pokušaj prevladavanja antinomije između nepromjenljivosti i promjenljivosti, uz pridavanje prvoj unutrašnjega, a drugoj vanjskoga iskustva, iskrivljuje oba ta oblika iskustva.

2.42 *B. Motrište ograničenja na kod.* Drugi pokušaj smještanja fonema izvan izgovorenih glasova ograničuje foneme na kod a varijante na poruku. Odgovor tomu motrištu bio bi da kod uključuje ne samo razlikovna nego i zalihosna i konfigurativna obilježja, što izaziva i kontekstualne varijante, baš kao i ekspresivna obilježja koja podliježu izbornim varijacijama: govornici jezika naučili su ih izvoditi i razumijevati u poruci. Tako su fonem i varijante jednako nazočni i u kodu i u poruci.

Srodan nauk, razvijen osobito u Rusiji, suprotstavio je fonem varijantama kao društvenu vrijednost prema individualnom

[8] Vidi napose E. Sievers, *Ziele und Wege der Schallanalyse,* Festschrift für W. Streitberg, Heidelberg, 1924.

ponašanju. To se teško može opravdati budući da su jednako socijalizirana ne samo razlikovna nego i sva kodirana obilježja.

2.43 *C. Generičko motrište.* Fonem su često sučeljavali glasu kao razred primjerku. Obilježavalo ga se kao obitelj ili razred glasova srodnih po fonetskoj sličnosti. Takve su definicije, međutim, ranjive u nekoliko pogleda.

Prvo, nejasnu i subjektivnu potragu za sličnosti mora smijeniti izlučivanje nekog zajedničkog svojstva.

Drugo, i definicija i analiza fonema moraju uzeti u obzir logičku pouku da »razredi mogu biti definirani svojstvima, ali jedva da je moguće svojstva definirati razredima«.[9] Zapravo, pri postupanju s fonemom ili razlikovnim obilježjem ponajprije nas zanima konstanta koja je nazočna u različitim pojedinostima. Ustvrdimo li da se u engleskom fonem /k/ pojavljuje ispred /u/, to nikako nije potpuna obitelj njegovih različitih potčlanova nego samo skup razlikovnih obilježja zajednički svima njima, a pojavljuje se u tom položaju. Fonemička analiza proučavanje je svojstava koja su u određenim transformacijama invarijantna.

Treće, kad se bavimo nekim glasom koji se u danom jeziku pojavljuje u određenom položaju, pod određenim stilističkim uvjetima, opet se suočujemo s razredom pojava i njihovim zajedničkim nazivnikom, a ne s pojedinačnim, nestalnim primjerkom. Proučavali mi foneme ili kontekstualne varijante (»alofone«), ono što definiramo uvijek je, rekao bi logičar, »znak-uzorak«, a ne »znak-događaj«.

2.44 *D. Fikcionalističko motrište.* U skladu s mnijenjem što ga je 1935. najuspješnije iznio Twaddell,[10] ali ga latentno iznijansirali razni autori, fonemi su apstrakcijske, fikcionalne jedinice. Dokle god se time ne smjera na ništa više doli da je svaki znanstveni pojam fiktivni konstrukt, takvo filozofsko stajalište ne može nauditi fonemičkoj analizi. U tom slučaju fonem bi bio fikcija na isti način kao i morfem, riječ, rečenica, jezik, itd. Međutim, ako analizator suprotstavlja fonem i njegove sastojke glasu kao neki puki domišljaj, koji nema prijeko potrebna korelata u konkretnom iskustvu, ishodi analize bit će iskrivljeni zbog te pretpo-

[9] R. Carnap, *Meaning and necessity,* Chicago, 1947, str. 152.

[10] W. F. Twaddell, *On defining the phoneme,* = Supplement to Language, XVI, 1935; usp. M. J. Andrade, *Some questions of fact and policy concerning phonemes,* »Language«, XII, 1936.

stavke. Vjera da se izbor među fonemima, kojima prema prilikama pridajemo glasovnu moć, može učiniti arbitrarno, dapače nasumce, ugrožava objektivnu vrijednost fonemičke analize. Opasnost je, međutim, moguće izbjegnuti metodološkim zahtjevom da svako razlikovno obilježje i, dosljedno, svaki fonem što ga obrađuje lingvist ima svoj postojani korelat u svim stadijima govornoga događaja te da ga se odatle može prepoznati u bilo kojoj razini dostupnoj promatranju. Naše je sadašnje poznavanje fizičkih i fizioloških aspekata govornih glasova dostatno da udovolji tome zahtjevu. Sada je objektivno moguće pokazati istost nekog razlikovnog obilježja diljem njegovih različitih ispuna. Valja tu, međutim, učiniti tri ograničenja.

Prvo, određena obilježja i kombinacije obilježja mogu biti poništeni ovim ili onim vrstama fonemske elipse (usp. 1.5).

Drugo, obilježja mogu prikriti abnormalni, iskrivljujući uvjeti izvedbe glasa (šapat, vika, pjev, mucanje), njegova prijenosa (udaljenost, filtriranje, buka) ili pak opažanja (oslabljen sluh).

Treće, razlikovno je obilježje suodnosno svojstvo pa »minimum istosti« obilježja u njegovoj kombinaciji s različitim drugim sučeljenim i susljednim obilježjima počiva u bitno istovjetnoj relaciji među dvjema oprečnim alternantama. Međutim, zatvorni suglasnici u *tot* mogu se postankom ili akustički razlikovati od svakog drugoga, oba su visokog tona u opoziciji prema dvama usnenima u *pop,* oba očituju difuziju energije u usporedbi s većom koncentracijom energije u oba zatvorna suglasnika u *cock.* Kako govornici osjećaju istost jednog fonema u dvjema razilaznim kontekstualnim varijantama, može se ilustrirati onomatopejskim glasovnim podvostručenjima kakva su u *cack, kick, tit, peep, poop.*

2.441 *»Preklapanje« fonema.* Takozvano preklapanje fonema potkrepljuje očito relacijski značaj razlikovnih obilježja. Par prednjonepčanih samoglasničkih fonema, međusobno sučeljenih postankom prema relativnoj širini i uskoći, akustički pak prema višoj ili nižoj koncentraciji energije (kompaktno/difuzno), može u istim jezicima biti izveden u jednom položaju kao [æ] - [e] te u drugom položaju kao [e] - [i], tako da jedan te isti glas [e] u jednom položaju izvodi difuznu, a u drugom kompaktnu granicu iste opozicije. Odnos u obim položajima ostaje istovjetan. Dva stupnja otvora i, sukladno tome, koncentracije energije - maksimalne i minimalne - uzajamno se suprotstavljaju u obim položajima.

Užarištavanje selektivnih operacija na temelju suodnosnih svojstava nije tipično samo za ljudsko nego čak i za životinjsko ponašanje. U pokusu Koehlerovu, piliće su uvježbavali da pokupe zrno sa sivoga polja te da ga neokrnjena stave na susjedno tamno polje; kad su, kasnije, par polja, sivo i tamno, zamijenili parom sivo i svijetlo, pilići, tražeći hranu, napustili su sivo polje te prešli na sukladno svijetlo polje. Tako »pile svoju reakciju prenosi na relativno svjetlije područje«.[11] Slušatelj, kojega vodi jezični kod, razumije poruku, dakle, ponajprije prema pravilima suodnošenja.

2.45 *E. Algebarsko motrište.* Pristup koji bi se mogao nazvati »algebarski« upućuje na maksimalno razilaženje fonema i glasa ili, sukladno, fonemike i fonetike. Pobornik toga smjera, Hjelmslev, traži da lingvistika postane »određena algebra jezika koja operira s neimenovanim veličinama, ti. s arbitrarno imenovanim veličinama bez prirodne designacije«. Posebno, »razinu izraza« jezika, kako je on nazvao aspekt što se u stoičkoj i skolastičkoj tradiciji, te u djelu njezina oživljavatelja Ferdinda de Saussurea, naziva *signans* valja proučavati bez ikakva traženja pribježišta fonetskim premisama.

Svaki pothvat, međutim, da se jezik svede na njegove konačne invarijante s pomoću puke analize njihove distribucije u tekstu te bez ikakva odnošenja prema empirijskim korelatima, osuđen je na neuspjeh. Usporedba dvaju engleskih nizova - /ku/ i /uk/ - neće dati obavijesti o istovjetnosti prvog segmenta u jednom od tih primjera s drugim segmentom u drugom primjeru ne uzme li u obzir glasovna svojstva zajednička inicijalnom i finalnom /k/ te ona zajednička za /u/ u oba položaja. Sučeljenje slogova /ku/ i /ki/ ne dopušta nam da oba inicijalna odsječka pridamo jednom fonemu k kao dvije varijante, što se pojavljuju međusobno se isključujući ispred dvaju različitih samoglasnika, nismo li prepoznali zajednička obilježja koja sjedinjuju stražnju i prednju varijantu fonema /k/ te ga razlučuju od svih fonema istoga jezika. Samo s pomoću takve provjere sposobni smo odrediti da li natrag

[11] Vidi H. Werner, *Comparative psychology of mental development,* New York–Chicago–Los Angeles, 1940, str. 216 i d.

[12] L. Hjelmslev, *Prolegomena to a theory of language* = Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics, VII, 1935, str. 50; usp. objektivnu kritiku toga pristupa u B. Siertsema, *A study of glossematics,* 's-Gravenhage, 1954, poglavlje VI, XI, te u F. Hintze, *Zum Verhältnis der sprachlichen »Form« zur »Substanz«,* Studia Linguistica, III, 1949.

uvučeno [k-] u /ku/ ulazi u isti fonem kao naprijed izbačeno [k+] u /ki/, a ne u isti kao naprijed izvučeno [g+] u /gi/. Stoga, unatoč teorijskom zahtjevu o potpuno neovisnoj analizi od glasovne supstancije, u praksi »se supstancija uzima u obzir u svakoj etapi analize«, kako to nevoljno nesuglasje izlaže Eli Fischer-Jørgensen.[13]

U pogledu pak samog teorijskog zahtjeva, niknuo je on iz pretpostavke da je u jeziku oblik sučeljen supstanciji kao konstanta prema varijabli. Ako bi glasovna supstancija bila puka neka varijabla, u potrazi za jezičnim invarijantama zahtijevalo bi se dakako njezino izostavljanje. Ali mogućnost prijenosa istog jezičnog oblika iz glasovne supstancije u grafičku, npr. u neko fonetsko bilježenje ili u neki približni fonemički ortografski sustav, ne dokazuje da je glasovna supstancija, poput drugih »uvelike različitih supstancija izraza«, neka puka varijabla. U oprečnosti prema sveopćem govornom fenomenu, fonetsko ili fonemičko pisanje prigodni je, dopunski kod koji normalno podrazumijeva sposobnost njegovih rabitelja da ga pretvaraju u glasovni kod koji mu je u podlozi, a obrnuta pak sposobnost da se govor premeće u pisma, drugotna je i mnogo manje opća sposobnost. Tek pošto je netko svladao govor, napreduje postupno u čitanju i pisanju. Postoji stožerna razlika između fonema i grafičkih jedinica. Svako slovo nosi neku specifičnu denotaciju – u fonemičkoj ortografiji ono obično označuje jedan od fonema ili određeni ograničeni niz fonema, naprotiv fonemi pak ne označuju ništa negoli čistu drugost (usp. 2.3). Grafički znakovi koji služe interpretaciji fonema ili drugih jezičnih jedinica, stoje umjesto tih jedinica, rekao bi logičar. Ta razlika ima dalekosežne posljedice za bitno različito oblikovanje uzoraka slova i fonema. Slova nikad ne prikazuju, ili samo nepotpuno prikazuju različita razlikovna obilježja na kojima se temelji fonemski uzorak, a nepogrešivo zanemaruju strukturalne odnose tih razlikovnih obilježja. Nema takva sredstva u ljudskom društvu koje bi govorni kod nadomjestilo njegovim vidljivim kopijama, nego postoji samo neko nadomještanje toga koda nametničkim pomagalima, dok govorni kod naprotiv postojano i neopozivo ostaje na djelu. Ne može se objasniti niti da se glazbeni oblik očituje u dvjema promjenljivim vrijednostima - notama i zvukovima - niti da je jezični oblik očitovan u dvije jednakovrijedne supstancije - grafičkoj i glasovnoj. I upravo kao što glazbeni oblik

[13] E. Fischer-Jørgensen, *Remarques sur les principes de l'analyse phonémique*, Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, V, 1949, str. 231.

ne može biti izlučen od zvukovne tvari koju organizira, tako i oblik u fonemici valja proučavati u odnošenju prema glasovnoj tvari koju jezični kod izabire, preuređuje, razglobljuje i razvrstava prema svojim posebnim načelima. Poput glazbenih ljestvica, oblikovanje fonemičkih uzoraka zahvat je kulture u prirodu, artefakt je koji nameće logička pravila glasovnom kontinuumu.

2.5 *Kriptografova i dekoderova vještina kao dvije komplementarne tehnike.* Drži se da primatelj poruke posjeduje kod i s pomoću njega razumijeva poruku. Drukčije noli taj dekoder, kriptograf dopire do usvajanja poruke bez pomoći prethodnog poznavanja pripadnoga koda i upravo njega mora svladati dovitljivim postupcima s tom porukom. Izvorni govornik odgovara na svaki tekst u svome jeziku kao pravi dekoder, stranac pak nasuprot, ne poznavajući jezik, promatra taj isti tekst kao kriptograf. Lingvist koji pristupa nekom potpuno nepoznatom jeziku počinje kao kriptograf dok određenim postupnim prodiranjem u njegov kod ne uspije konačno kao izvorni dekoder pristupati svakoj poruci na tom jeziku.

Ako je izvorni ili naturalizirani govornik, lingvistički obrazovan, svjestan funkcija koje obavljaju razne glasovne česti jezika, može se tim znanjem služiti za rastvaranje glasovnog lika u njegove mnogostruke elemente što nose obavijest. On će se poslužiti raznoraznim »gramatičkim preduvjetima za fonemičku analizu« kao pripomoću pri izlučivanju razlikovnih, konfigurativnih I ekspresivnih obilježja.[14]

S druge strane, Blochovo pitanje glede primjenljivosti kriptografove tehnike pri istraživanju fonemičke strukture od velike je metodološke važnosti: koliko dostatan primjer točno snimljena govora može lingvistu pomoći da izradi »fonemički sustav, a da ne zna što znači svaka čest toga primjera, pa čak ni to, čini li bilo koja od dviju česti istu stvar ili različite stvari«.[15] Pod takvim okolnostima, izlučivanje zalihosnih obilježja tegobno je u mnogom pogledu, ali izvedivo. Mnogo je teže izdvajanje ekspresivnih obilježja, ali, i u tome pogledu, snimka može dati neku obavijest ako je dana razlika između izrazito odjelitog opréčnog značaja razlikovnih obilježja i više neprekidno »stupnjevane ljestvice«

[14] K. L. Pike, *Grammatical prerequisites to phonemic analysis,* »Word«, III, 1947, i: *More on grammatical prerequisites,* »Word«, VIII, 1952.

[15] A. Bloch, *A set of postulates for phonemic analysis,* »Language«, XXIV, 1948.

svojstvene ponajprije ekspresivnim obilježjima.[16] Čak i hibridne poruke - dvojezične ili višejezične - mogu se usporedbom njihova raznorodna fonetskog sastava približno razdijeliti u jednojezične odsječke, kao na primjer u rečenici sastavljenoj od ruskih, francuskih i engleskih riječi i fraza kakve su rabljene u ophođenju ruske aristokracije u kasnom devetnaestom stoljeću: »On se réunit le matin au breakfeast et puis vsjakij delaet čto xŏcet« [oso ɹeyní ləmatḗ obɹékfəst epų̇í fs,ákəj d,éləɪt ʃtŏ8xᵘɔ́ʃ t], kako Tolstoj oponaša kolokvijalni govor iz takva miljea u djelu *Ana Karenjina*.

Još bi manje ovladljiv problem bio kriptografsko razlučivanje razlikovnih i konfigurativnih obilježja, osobito signala za granicu riječi, npr. u takvim ruskim parovima primjera kao što su /danós/ [danós] 'dojava' - /da nós/ [dənós] 'također i nos', /pagar,él,i/ [pəgar,ẹ́l,i] '(oni) izgorjeli su' - /pagar,é l,i/ [pəgar,ẹ́l,i] 'da li planinom', /jixída/ [jix,ídə] 'zlobna osoba' - /jíx ída/ [jixídə] 'njihove Ide', teško bi bilo otkriti da razlika između [a] i tamnoga [ə], zatvorenoga [e] i otvorenoga [ẹ] ili palataliziranog [x,] i nepalataliziranog [x] nije razlikovnost za dva fonema nego samo signal granice riječi. Tu se kriptografska tehnika izlaže opasnosti da umnoži broj ruskih fonema i razlikovnih obilježja u odnosu prema njihovoj zbiljskoj zalihi.

[16] Usp. Jakobson, Fant, Halle, *Preliminaries*. str. 15.

III. Prepoznavanje razlikovnih obilježja

3.1 *Slog.* Razlikovna obilježja svrstana u istodobne snopove nazivaju se fonemima; fonemi su ulančani u nizove; osnovni uzorak koji je u podlozi svakom okupljanju fonema jest slog.[17] Fonemička struktura sloga određena je skupom pravila, a svaki niz temeljen je na pravilnom opetovanju toga gradbenoga modela. Slobodni oblik (niz odvojiv s pomoću stanki) mora sadržavati neki integralni broj slogova. Očigledno, broj različitih slogova u nekom jeziku malen je podvišekratnik broja slobodnih oblika, upravo kao što je broj fonema malen podvišekratnik broja slogova, a broj razlikovnih obilježja neki pak podvišekratnik broja fonema.

Stožerno načelo slogovne strukture kontrast je susljednih obilježja unutar sloga. Jedan dio sloga ističe se prema drugim dijelovima. Uglavnom je kontrast samoglasnik *nasuprot* suglasniku ono što služi da se jedan dio sloga jače istakne. Postoje jezici u kojima se svaki slog sastoji od jednog suglasnika (konsonanta) i jednog susljednoga samoglasnika (vokala) - (CV): u takvu slučaju može se sa svake točke niza predvidjeti koji razred fonema slijedi. U kakvu jeziku s većom raznolikošću slogovnih tipova, rekurencija nekog razreda fonema nudi različite stupnjeve vjerojatnosti. Uz shemu CV mogu se primijeniti druge sheme: CVC, V, VC. U proturazlici prema C, dio V ne može biti izostavljen, niti u slogu nastupiti dvaput.

Kontrast samoglasnik/suglasnik ili je jedini ili jedino on prevladava: kadšto ga se može zamijeniti drugim srodnim kontrastima. I dio C i dio V može sadržavati više od jednog fonema. Fonemi koji tvore V i C dijelove sloga nazivaju se sljemenski fonemi i padinski fonemi. Tvore li sljeme dva ili više

[17] E. Polivanov prvi je usmjerio pozornost na »fonemički slog«, nazvao ga je *silabem*, kao na temeljnu gradbenu ćeliju u govornom nizu: vidi njegovu i A. Ivanovljevu knjigu *Grammatika sovremennogo kitaiskogo jazyka,* Moskva, 1930. Usp. A. Sommerfelt, *Sur l'importance générale de la syllabe,* Travaux du Cercle Linguistique de Prague, IV, 1931; A. W. de Groot, *Voyelle, consonne et syllabe,* Archives néerlandaises de phonétique expérimentale, XVII, 1941; J. Kurylowicz, *Contribution à la théorie de la syllabe,* Bulletin de la Société Polonaise de Linguistique, VIII, 1948; J. P. O'Connor i J. L. M. Trim, *Vowel, consonant, and syllable — a phonological definition,* »Word«, IX, 1953.

fonema, jedan od njih, nazvan **vršni** (ili **slogovni**) **fonem**, uzdignut je ponad ostalih drugih kontrastom kompaktno **nasuprot** difuzno ili pak samoglasnik **nasuprot** sonant.

Motorički korelat fonemičkom slogu najprikladnije je opisao Stetson[18] kao »dah zraka protjeran prema gore kroz glasovni kanal tlačenjem međurebrenih mišića«. Prema tom opisu, svaki se slog postojano sastoji od triju susljednih činitelja: otpuštanja, kulminacije i zaustavljanja toga pulsa. Srednja od tih triju faza jezgreni je činitelj sloga, a druge su dvije rubne. Oba rubna činitelja - počinjanje i završavanje - izvode se ili pukim djelovanjem prsnih mišića ili govornim glasovima, obično suglasnicima. Ako su oba rubna činitelja izvedena samo djelovanjem prsnih mišića, čujna je **jedino** jezgrena faza sloga; ako su, međutim, faze otpuštanja i/ili zaustavljanja izvedene govornim glasovima, **najčujnija** je jezgrena faza sloga. Drugim riječima, jezgreni dio sloga u kontrastu je prema njegovu rubnom dijelu kao sljeme prema padinama.

Iz akustičkog aspekta, sljeme obično nadvisuje padine intenzitetom i u većini slučajeva ima višu osnovnu frekvenciju. Opažajno, sljeme se razlikuje od padina većom glasnoćom, koju često prati povišena glasovna visina. Prema pravilu, sljemenski fonemi svojstveno su glasniji nego padinski fonemi istoga sloga: redovito sljeme oblikuju samoglasnici, a padine sadržavaju druge foneme; rjeđe se kontrast sljemenskih i padinskih fonema očituje likvidnim **nasuprot** čistim suglasnicima; ili nosnim **nasuprot** usnim suglasnicima, a u iznimnim slučajevima tjesnačanim **nasuprot** zatvornim suglasnicima (usp. 4.16). Ako padinu sastavlja čitava skupina fonema i ako unutar te skupine postoji svojstveno glasniji fonem u manje glasnom okolišu, njegova je glasnoća zamjetljivije smanjena radi očuvanja jedinstva sloga, npr. češki /jdu/, /jsem/, /rti/, /lpi/, ili poljski jednoslog /krvi/ **nasuprot** hrvatskom ili srpskom dvoslogu /krvi/.[19]

32 Dvije vrsti razlikovnih obilježja. Razlikovna obilježja dijele se u dva razreda: 1) **prozodijska** i 2) **inherentna**. Prozodijsko obilježje očituje se samo u onih fonema koji tvore sljeme sloga i može se utvrditi samo s obzirom na isticanje sloga ili slogovnoga lanca, a inherentno svojstvo očituje se u fonema neovisno o njihovoj ulozi pri isticanju sloga pa se određivanje takva obilježja ne odnosi na isticanje sloga ili slogovnog lanca.

[18] R. H. Stetson, *Motor phonetics,* Amsterdam, 1951.

[19] Vidi pobliže A. Åbele, *K voprosu sloge,* »Slavia«, III, 1924.

33 *Klasifikacija prozodijskih obilježja.* Tri tipa prozodijskih obilježja, koja, slijedeći Sweeta, nazivamo ton, silina i kvantiteta, odgovaraju trima atributima osjeta: glasovnoj visini, glasovnoj silini i subjektivnom trajanju. Dimenzije frekvencije, intenziteta i vremena njihovi su najbliži fizički korelati. Svaki od tih triju podrazreda prozodijskih obilježja pojavljuje se u dvije podvrsti: u skladu s okvirom odnošenja prozodijsko obilježje može biti ili intersilapsko ili intrasilapsko. U prvom slučaju, sljeme sloga uspoređuje se sa sljemenima drugih slogova unutar istoga niza. U drugom slučaju, jedan trenutak pripadan sljemenu može se usporediti s drugim trenucima istoga sljemena ili s idućom padinom.

331 *Tonska obilježja.* U intersilapskoj podvrsti tonskih obilježja- visinskim obilježjima, razna slogovna sljemena unutar nekog niza u kontrastu su prema svojim registrima: višem i nižem. Visinsko obilježje može se rascijepiti na dvoje: ili je neki neutralni registar u kontrastu s nekim povišenim registrom, s jedne strane, i s nekim sniženim, s druge strane, ili se, konačno, svaki od dvaju oprečnih registara, visoki i niski, može pojaviti u dvjema podvrstama: povišenoj i sniženoj. Kad narod Jabo prenosi te četiri razine govora u bubnjane signale, on za dvije opozicije koje su u podlozi rabi dva različita para naziva: opozicije visoko i nisko zovu »mala ptica« i »velika ptica«, a opozicije povišeno i sniženo nazivaju »manja« i »veća« (ptica) pa se tako razlikuju četiri signala: - »manja mala ptica«, »veća mala ptica«, »manja velika ptica« i »veća velika ptica«.[20] Mehanizam glasovnog tona temeljito je istraživao Farnsworth, koji navodi da kretanje glasnica, složenije pri nižoj frekvenciji titranja, postaje jednostavnijim kad je povećana visina sve do najviših frekvencija titranja, a samo se rubovi glasnica najbliži glotisu vide kako titraju.[21]

Intrasilapska podvrst tonskih obilježja, modulacijsko obilježje, kontrastira viši registar jedne česti fonema prema nižem registru druge česti istoga fonema, ili pak viši registar jednog sastojka dvoglasa prema nižem registru njegovih drugih sastojaka, i ta razdioba registara unutar sljemena sloga u opoziciji je s obrnutom razdiobom, npr. uzlazna modulacija prema silaznoj, ili pak obje prema ravnoj intonaciji.

[20] Vidi G. Herzog, *Drum signaling in West African tribes,* »Word«, I, 1945.
[21] D. W. Farnsworth, *High-speed motion picture of the human vocal cords,* Bell Laboratories Record, V, 1940.

3.32 *Silinska obilježja.* Intersilapska podvrst silinskih obilježja, udarno obilježje, kontrast je jednog glasnijeg, naglašenijeg sljemena prema manje glasnim, nenaglašenim sljemenima drugih slogova unutar istoga niza, a ta se razlika proizvodi sublaringalnim mehanizmom, posebno abdominalno-dijafragmatskim pokretima, kako to pokušavaju dokazati Sievers i Stetson.[22]

U intrasilapskoj podvrsti udarnih obilježja, takozvano stosston *(stød)* obilježje, međusobno se uspoređuju dva susljedna odsječka naglašenoga fonema. U nekoj ravnoj razdiobi glasnoće diljem fonema u opoziciji je drugi tip: početna čest fonema predstavlja vrh glasnoće, a završnoj česti glasnoća opada. U skladu s analizom danskoga stød u S. Smitha,[23] nagib amplitude, često popraćen smanjenjem osnovne frekvencije, primjeren je odsječeno opadajućem podraživanju izdisajnih mišića. Balističko kretanje izdisajnih mišića, suprotstavljeno nekom više ravnom pokretu, proizvodi slično prozodijsko obilježje, npr. u letonskom, litavskim dijalektima i livijskom.

3.33 *Kvantitetska obilježja.* Intersilapska podvrst kvantitetskih obilježja, duljinsko obilježje, kontrastira normalan, kratak neproduljivan fonem unutar sljemena sloga s dugim, produljivanim fonemima drugih slogova u istom nizu, i/ili normalan, kratak ali nepromjenjiv fonem s nekim trajnim, reduciranim, promjenljivim fonemom.

Druga podvrst kvantitativnih obilježja, kontaktno obilježje, temelji se na raznolikoj razdiobi trajanja među samoglasnikom i susljednim suglasnikom: u slučaju takozvana zatvorenog kontakta *(scharf geschnittener Akzent)* samoglasnik je skraćen u korist idućeg zatvorenog suglasnika, a u otvorenom kontaktu *(schwach geschnittener Akzent),* samoglasnik se očituje u svojem punom opsegu prije negoli počne suglasnik.

334 *Međupovezanost naglaska i duljine.* Gdje god postoji kontakt naglašenog i nenaglašenog sloga, naglasak je uvijek upotrijebljen kao konfigurativno, naime kulminativno obilježje, a duljina naprotiv nikad ne poprima tu funkciju. Kulminativna

[22] E. Sievers, *Neues zu den Rutzschen Reaktionen,* Archiv für experimentelle und klinische Phonetik, I, 1914; R. H. Stetson, 1. c. Usp. W. F. Twaddell, *Stetson's model and the »supra-segmental phonemes«,* »Language«, XXIX, 1953.

[23] S. Smith, *Contributions to the solution of problems concerning te Danish stød,* Nordisk Tidsskrift for Tale og Stemme, VIII, 1944.

funkcija naglaska redovito se kombinira bilo s drugom podvrstom konfigurativnih funkcija, s demarkacijom (usp. 2.3), bilo s razlikovnom funkcijom. Vrlo su rijetki jezici u kojima kao razlikovno obilježje nastupaju i duljina i naglasak, pa ako je naglasak razlikovni, većinom je nadopunjen zalihosnom duljinom.

Promatranje intersilapske podvrsti silinskih i kvantitetskih obilježja pokazuje, čini se, kako teže da se stope prozodijska razlikovna obilježja koja iskorišćuju intenzitet s onima koja iskorišćuju vrijeme.

3.4 *Usporedba prozodijskih i inherentnih obilježja.* Svako prozodijsko obilježje temelji se ponajprije na kontrastu među dvjema varijablama unutar jednoga te istog vremenskog niza: relativna glasovna visina, glasovna jačina ili trajanje nekog određenog odsječka određuje se u odnosu prema prethodnim i/ili slijedećim odsječcima. Kako je glede tonskih obilježja istaknuo Herzog »aktualizacije kontrastâ - određenih susljednim razmacima među tonskim visinama ili pak susljednim tonskim kretanjem - za sve se vrijeme mijenjaju«.[24] Tonska visina, ili tonska modulacija, stupnjevi naglaska ili njegov decrescendo *(stosston)* uvijek su sasvim relativni i u apsolutnim veličinama jako promjenljivi od govornika do govornika, štoviše od jednog do drugog izričaja istoga govornika. Isto tako kvantiteta samoglasnika može se ustanoviti samo u odnosu prema kvantiteti drugih samoglasnika unutar konteksta ili prema susljednim suglasnicima (kontaktno obilježje), a apsolutno pak trajanje dugih i kratkih samoglasnika u određenom jeziku prilično koleba glede brzine, ovisno o govornim navikama iskazivača te njegovim ekspresivnim promjenama tempa. Neki dugi samoglasnik mora *ceteris paribus* biti dulji od okolnih kratkih samoglasnika. Slično, jedino što se zahtijeva od naglašena samoglasnika jest da bude izgovoren glasnije nego nenaglašeni samoglasnici u istom lancu; i samoglasnici visokog registra moraju biti višeg tona nego obližnji samoglasnici niskoga registra. Ali samoglasnici visokog registra u nekog govornika, npr. basa, mogu biti čak i dublji nego samoglasnici niskog registra u drugoga govornika, npr. soprana, a i u govoru jedne te iste osobe može biti prijelaza s relativnim ekspresivnim snižavanjem fonema i visokog i niskog registra.

Prozodijsko obilježje uključuje dvije koordinate: s jedne

[24] G. Herzog, pregled K. L. Pikea, *Tone languages,* International Journal of American Linguistics, XV, 1949.

strane, oprečni članovi, kakvi su visoki i niski registar, uzlazna i silazna intonacija, ili kratko i dugo, mogu se pojaviti, *ceteris paribus,* i u istom položaju u nizu, tako da ih govornik rabi razlučno, a slušatelj razlučno prihvaća jednu od dvije alternante, a izabranu alternant prepoznaje u odnosu prema onoj koju je zabacio. Te dvije alternante, jedna nazočna i druga nenazočna u danoj jedinici poruke, tvore pravu logičku opoziciju (usp. 1.3). S druge strane, oba oprečna člana potpuno su prepoznatljiva samo ako se oba pojavljuju u danom nizu tako da govornik izvodi, a slušatelj opaža njihov kontrast. Tako obje alternante jednog prozodijskog obilježja supostoje u kodu kao dva člana jedne opozicije, a, k tomu, suzbivaju se u poruci i tvore kontrast u njoj. AKO je poruka odviše sažeta te uključuje obje kontrastirane jedinice, obilježje može biti uneseno putem supstitutivnih ključeva što ih nudi niz, npr. kvantiteta samoglasnika u jednoslogovnoj poruci može se unijeti iz relativna trajanja okolnih suglasnika, a registar jednofonemske poruke iz opsega modulacije na samom početku i/ili na uminuću samoglasnika.

Prepoznavanje i određivanje nekog inherentnog obilježja temelji se samo na izboru među dvjema alternantama dopustivim na istom položaju u nekom nizu. Nije uključena nikakva poredba dvaju oprečnih članova koji se zajedno zbivaju unutar jednoga konteksta. Dakle, obje alternante jednog inherentnog obilježja supostoje u kodu kao dva člana jedne opozicije, ali nisu potrebne nikakve kontrastirajuće jukstapozicije unutar neke poruke. Budući da se inherentno obilježje prepoznaje samo s pomoću usporedbe među nazočnom i nenazočnom alternantom na određenom položaju, popuna nekog inherentnog obilježja u danom položaju dopušta manje promjenljivosti negoli neko od prozodijskih obilježja.

3.5 *Opći zakoni oblikovanja fonemičkih uzoraka.* Poredbeni opis fonemičkih sustava različitih jezika te njihova sučeljavanja sa slijedom fonemičkih stečevina u djece koja uče govoriti, upravo kao i sučeljenje s postupnim razaranjem jezika i njegova fonemičkog uzorka u afaziji, daje nam važan uvid u suodnošenje i klasifikaciju razlikovnih obilježja. Jezično, osobito fonemičko napredovanje u djece a uzmicanje u afatičara podvrgnuto je istim zakonima implikacije. Ako dječje stjecanje razlike B uključuje njegovo stjecanje razlike A, onda u afaziji gubitak razlike A obuhvaća nestanak razlike B, pa rehabilitacija afatičara slijedi isti red kao i dječji fonemički razvoj. Istim zakonima implikacije podli-

ježu svjetski jezici i u njihovim statičkim i u dinamičkim aspektima. Nazočnost B-a uključuje nazočnost A-a, pa se sukladno tome B ne može pojaviti u fonemičkom uzorku jezika ako tamo već nije A; slično, A ne može nestati iz jezika sve dok postoji B. Što je broj jezika koji posjeduju stanovito fonemičko obilježje ili kombinaciju obilježja ograničeniji, to će ih kasnije usvajati domaća djeca i to će ih prije izgubiti domaći afatičari.

3.51. *Ograničenja u potpunom inventaru razlikovnih obilježja.* Napredovanje fonemičkih ispitivanja u djece i afatičara,[25] zajedno sa sve većim brojem utvrđenih zakona, stavlja u prvi plan problem univerzalnih pravila koja su u podlozi oblikovanju fonemičkih uzoraka jȅzīkā. S obzirom na te zakone implikacije i stratifikacije, fonemička tipologija jȅzīkā postaje dapače sve izvedljivijom i prešnijom zadaćom. Svaki korak u tom smjeru dopušta nam da smanjimo popis razlikovnih obilježja koja se rabe u jezicima svijeta. Prividna množina obilježja pokazat će se uvelike nestvarnom. Ako se dva ili više navodno različitih obilježja ne zbivaju istodobno u nekom jeziku, te ako ona povrh toga odaju zajedničko svojstvo koje ih razlikuje od svih drugih obilježja, onda ih valja interpretirati kao različite popune jednog te istog obilježja, gdje se svako zbiva uz isključivanje drugih, i, dosljedno, gdje prikazuje neki poseban slučaj komplementarne distribucije. Proučavanje invarijanata unutar fonemičkog uzorka nekog jezika mora se nadopuniti i istraživanjem određenih univerzalnih invarijanata fonemičkih uzoraka jezika.

Tako ni jedan jezik istodobno ne očituje dvije autonomne suglasničke opozicije - faringalizirano/nefaringalizirano i zaokruženo/nezaokruženo. U prvom je primjeru uključen stražnji otvor usnog rezonatora (farinks), a u drugom prednji otvor (usnice), ali u obim slučajevima sužen otvor usnog rezonatora, koji proizvodi promjenu nadolje u rezonancijama, suprotstavljen je odsutnosti

[25] Usp. R. Jakobson, *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze,* Uppsala Universitets Årsskrift, 1942; H. V. Velten, *The growth of phonemic and lexical patterns in infant language,* »Language«, XIX, 1943; W. F. Leopold, *Speech development of a bilingual child,* II, Evanston, 1947; A. Gvozdev, *Usvoenie rebenkom zvukovoj storony russkogo jazyka,* Moskva, 1948; K. Ohnesorg, *Fonetická studie o dětské reči,* Prag, 1948; L. Kaczmarek, *Kształtowanie się mowy dziecka,* Poznan, 1953; P. Smoczyński, *Przyswajanie przez dziecko podstaw systemu językowego.* Lodz, 1955. - Th. Alajouanine, A. Ombredane, M. Durand, *Le syndrome de désintégration phonetique dans l'aphasie,* Pariz, 1939; A. Luna, *Travmatičeskaja afazija,* Moskva, 1947; K. Goldstein, *Language and language disturbances,* New York, 1948.

suženja. Stoga ta dva procesa (sužen stražnji otvor i sužen prednji otvor) valja držati dvjema varijantama jedne te iste opozicije, koja se na motoričkoj razini može odrediti kao sužen *nasuprot* naravan otvor (usp. 3.62). Odnos retrofleksnih prema zubnim suglasnicima pokazuje se kao puka podvrst opozicije faringaliziranih i nefaringaliziranih zubnih suglasnika.

Četiri suglasnička obilježja što ih je popisao Trubetzkoy (1. c., str. 132 i d.) - obilježje napetosti, obilježje intenziteta ili tlaka, obilježje aspiracije i obilježje predaspiracije - pokazuju se dakle kao komplementarne varijante jedne te iste opozicije koja se s pomoću njezina zajedničkoga determinatora može nazvati napeto/opušteno.

Udvojeno zatvorni glasovi (osobito klik glasovi) sa zatvorima u brzoj susljednosti, a slijede ih dva različita otpuštanja u istom poretku, pojavljuju se uz isključenje drugih tipova zatvora u istom položaju, te predstavljaju samo različitu dopunu uobičajenim suglasničkim nizovima.

3.6 *Dva razreda inherentnih obilježja.* Inherentna razlikovna obilježja koja su dosad bila otkrivena u jezicima svijeta, i koja su, zajedno s prozodijskim obilježjima, u podlozi njihovoj punoj rječničkoj i morfološkoj zalihi, čine dvanaest opozicija, iz kojih svaki jezik može napraviti svoj vlastiti izbor. Sva inherentna obilježja podijeljena su u dva razreda koja se mogu nazvati s o n o r n o s n i m o b i l j e ž j i m a i t o n a l n o s n i m o b i l j e ž j i m a; prva su slična prozodijskim silinskim i kvantitetskim obilježjima, a potonja pak prozodijskim obilježjima glasovne visine. Sonornosna obilježja iskorišćuju količinu i koncentraciju energije u spektru i u vremenu. Tonalnosna obilježja uključuju krajeve frekvencijskog spektra.

3.61
Sonornosna obilježja

I. S a m o g l a s n i č k o / n e s a m o g l a s n i č k o :

akustički - nazočnost *nasuprot* nenazočnosti oštro određenog formanta strukture;
postankom - prvotno ili jedino pobuđivanje glasnica zajedno sa slobodnim prolazom kroz glasovni trakt.

[26] Usp. C. M. Doke, *Notes on a problem in the mechanism of the Zulu clicks,* Bantu Studies, II, 1923.

II. Suglasničko/nesuglasničko:

akustički - niska *(nasuprot* visoka) ukupna energija; postankom - nazočnost nasuprot nenazočnosti neke zapreke u glasovnom traktu.

Samoglasnici su samoglasnički i nesuglasnički; suglasnici su suglasnički i nesamoglasnički; tekući suglasnici samoglasnički su i suglasnički (i sa slobodnim prolazom i sa zaprekom u usnoj šupljini, te s odgovarajućim akustičkim učinkom); klizni glasovi (glajdi) nesamoglasnički su i nesuglasnički.

III. Kompaktno/difuzno:

akustički - viša *(nasuprot* niža) koncentracija energije u relativno usku, središnjem području spektra, popraćena kakvim povećanjem *(nasuprot* smanjenjem) ukupne količine energije; postankom - izbačeno naprijed *nasuprot* uvučeno natrag. Razlika je u odnosu medu obujmima rezonantne šupljine ispred najvećeg suženja i iza toga suženja. Omjer prvoga i potonjega veći je glede naprijed izbačenih fonema (široki samoglasnici, te stražnjonepčani i prednjonepčani suglasnici, uključujući i postalveolarne) nego glede odgovarajućih natrag uvučenih fonema (uski samoglasnici, te usneni i zubni suglasnici, uključujući i alveolarne).

IV. Napeto/opušteno:

akustički - viša *(nasuprot* niža) ukupna količina energije u svezi s većim *(nasuprot* manjim) širenjem u spektru i u vremenu; postankom - veće *(nasuprot* manje) izobličenje glasovnoga trakta — daleko od njegova mirujućeg položaja. Tu je nadalje potrebno istraživati uloge napetosti mišića koja pobuđuje jezik, stijenke glasovnoga trakta i glasnica.

V. Zvučno/bezvučno:

akustički - nazočnost *nasuprot* nenazočnosti pobude periodične duboke frekvencije; postankom - periodični titraji glasnica *nasuprot* nepostojanju takvih titraja.

VI. Nosno/usno (nazalizirano/ nenazalizirano):

akustički - širenje raspoložive energije širim *(nasuprot* užim) frekvencijskim područjima i to smanjenjem intenziteta nekih

formanata (ponajviše prvoga) te uvođenjem dodatnih (nosnih) formanata;
postankom - usni rezonator dopunjen nosnom šupljinom *nasuprot* isključivanju nosnog rezonatora.

VII. P r e k i d n o / n e p r e k i d n o :

akustički - tišina (barem u frekvencijskom području povrh titranja glasnica) koju slijedi i/ili joj prethodi širenje energije širokim frekvencijskim područjem (bilo kao prasak bilo kao brzi prijelaz samoglasničkih formanata) *nasuprot* nenazočnosti nagla prijelaza između glasa i takve tišine;
postankom - brzo otvaranje ili napuštanje izvora bilo zatvaranjem i/ili otvaranjem glasovnoga trakta koje razlikuje zatvorne suglasnike od tjesnačnih, bilo s pomoću jednog ili više otkucaja koji razlučuje prekidne tekuće suglasnike poput lepeta i trepeta /r/ od neprekidnih tekućih suglasnika poput lateralnoga.

VIII. O š t r o / m e k a n o :

akustički - viši intenzitet šuma *nasuprot* nižem intenzitetu šuma;
postankom - opora ruba *nasuprot* glatka ruba: dodatna pregrada koja stvara izdisajni učinak (edge effects; *Schneidenton)* na točki artikulacije luči tvorbu fonema opora ruba od manje složene zapreke u njihovim protudopunskim fonemima glatka ruba.

IX. P r e g r a d n o / n e p r e g r a d n o :

akustički - veći udio otpuštanja energije unutar kakva smanjena vremenskog intervala *nasuprot* manjem udjelu otpuštanja energije unutar duljeg intervala;
postankom - glotalizirano (sa stješnjavanjem ili zatvaranjem glasovne cijevi) *nasuprot* neglotaliziranom.

3.62 *Tonalnosna obilježja*

X. G r a v i s n o / a k u t n o :

akustički - koncentracija energije u nižim (*nasuprot* višim) frekvencijama spektra;
postankom - rubno *nasuprot* središnjem: rubni fonemi (stražnjonepčani ili usneni) imaju kakav prostran manje razdijeljen rezonator nego odgovarajući središnji fonemi (prednjonepčani i zubni).

XI. Sniženo/ravno:

akustički - sniženi fonemi u proturazlici prema odgovarajućim ravnim fonemima obilježeni su silaznom mijenom ili smanjenjem nekih od njihovih viših frekvencijskih sastojaka;
postankom - prvi fonemi (suženi otvor) u opoziciji prema drugima (širi otvor) tvore se s pomoću straga ili naprijed smanjenog otvora šupljine usnog rezonatora, a s popratnom velarizacijom koja povećava usni rezonator.

XII. Povišeno/ravno:

akustički - povišeni fonemi u proturazlici prema odgovarajućim ravnima obilježeni su uzlaznom mijenom nekih od njihovih frekvencijskih sastojaka;
postankom - povišeni (proširena otvora) *nasuprot* ravnim fonemima (sužena otvora) izlažu rastegnut faringalni prolaz, tj. prošireni stražnji otvor šupljine usnog rezonatora; popratna palatalizacija ograničuje i pregrađuje usnu šupljinu.

3.7 *Stadiji govornoga događaja.* Svako od razlikovnih obilježja bilo je određeno na temelju i njegove akustičke i artikulacijske razine. Komunikacijska mreža obuhvaća, međutim, veći broj stadija. Početni stadij u svakom govornom događaju - nakana pošiljatelja - nije još otvoren preciznoj analizi. Slično bi se moglo reći o živčanim podražajima što ih je mozak odaslao izvedbenim organima. Djelovanje tih organa - motorički stadij govornoga događaja - sada je posve dostupno promatranju, osobito nakon promicanja X-zraka te drugih sprava koje otkrivaju aktivnosti takvih vrlo važnih dijelova govornog aparata kao što su faringalni, laringalni i sublaringalni mehanizmi. Status poruke- u sredini svih putova između govornika i slušatelja, prenošeno titranje zrakom, proučava se sve primjerenije, osobito zbog silnog napretka moderne akustike.

Prevođenje fizičkih poticaja, prvo u slušne potom u živčane procese, skicirano je tu i tamo. Potraga za modelima razlikovnih obilježja u slušnom sustavu prešna je zadaća. Glede preoblika govornih sastojaka u živčanom sustavu, zasad u najboljem slučaju

[27] Glede pokusnih pomaka u tom smjeru, vidi J. C. R. Licklider, *On the process of speech perception,* Journal of the Acoustical Society of America, XXIV, 1952; H. Mol i E. M. Uhlenbeck, *The analysis of the phoneme in distinctive features and the process of hearing,* »Lingua«, IV, 1954.

možemo tek nagađati što su to psihofiziolozi natuknuli kao »neke puko spekulativne tvrdnje«:[28] sonornosna se obilježja, čini se, odnose na količinu, gustoću i širenje živčanih podražaja, a tonalnosna pak obilježja na mjesto tih podražaja. Sadašnji razvoj istraživanja živčanih odgovora na glasovne poticaje obećava, međutim, da će se i na toj razini dopuniti razlikosni prikaz razlikovnih obilježja.

Psihologijsko proučavanje glasovnog opažaja trsilo se da izdvoji razilazna subjektivna svojstva glasa i odredi razlučbeni kapacitet slušatelja za svaku dimenziju poticaja. Naglo širenje tog istraživanja govornih glasova obećava da će razjasniti opažajne korelate razilaznim razlikovnim obilježjima u pogledu njihove fenomenske autonomije. Početni eksperimenti s engleskim suglasnicima, koji su prenošeni s frekvencijskim izobličenjem i uz nasumično maskiranje bukom, zaista su potkrijepili da je opažanje svakog od tih obilježja relativno neovisno o opažanju drugih obilježja, kao da su »odvojeni, jednostavni kanali bili uključeni prije no kakav pojedini složen kanal«.[29]

Psihologu je svako svojstvo određeno nekim razlučnim odgovorom slušatelja na neki poticaj, a u posebnoj p o s t a v i *(Aufgabe)*. U primjeni na govorne glasove ta postava određena je dekodirajućim stavom slušatelja prema primljenoj poruci i prema svakom od njezinih sastojaka. Slušatelj dovodi u suodnos prispjelu poruku i kod koji je zajednički njemu i govorniku. Na taj je način uloga glasovnih sastojaka i kombinacija u jezičnom uzorku uključena u opažanje govornih glasova. Da bismo pronašli koji se motorički, akustički i opažajni elementi glasova iskorišćuju u danu jeziku, moramo se dati voditi njihovim kodnim pravilima: djelotvorna fiziologijska, fizička i psihologijska analiza govornih glasova pretpostavlja njihovu lingvističku interpretaciju.

[28] S. S. Stevens i H. Davis, *Hearing,* New York, 1938, str. 164.

[29] G. A. Miller i P. E. Nicely, *An analysis of perceptual confusions among some English consonants,* Journal of the Acoustical Society of America, XXVII, 1955. Plodonosni pregled razlikovnih obilježja na opažajnoj razini mogao bi se očekivati od eksperimenata s opažanjem sintetskih govornih glasova, koji su u zamahu na Haskins Laboratories (New York). Osim toga, oprezno proučavanje sintetskih sveza između fonemičkih obilježja i svojstava boja imalo bi dati ključeve za opažajni aspekt govornih glasova. Čini se, postoji fenomenska srodnost medu optimalnom kromatičnošću (čisto crveno) i samoglasničkom kompaktnošću, medu oslabljenom kromatičnošću (žuto-plavo) i samoglasničkom difuznošću, medu optimalnom akromatičnošću (crno-bijelo) i suglasničkom difuznošću, medu oslabljenom akromatičnošću (sivo) i suglasničkom kompaktnošću; dapače među vrijednosnom osi boja (tamno-svijetlo) i tonalnosnom osi u jeziku.

3.71 *Poraba različitih stadija pri proučavanju razlikovnih obilježja.* Da bi poruku dekodirao, njezin primatelj izlučuje razlikovna obilježja iz opažajnih podataka. Što smo u svom istraživanju bliži odredištu poruke, to ćemo prikladnije moći izmjeriti obavijest što nam je daje glasovni lanac. To određuje postupovnu hijerarhiju razina glede smanjivanja njihove primjenljivosti: opažaj na, slušna, akustička, motorička (ova zadnja primatelju ne donosi izravnu obavijest, osim kadšto pomoć pri čitanju s usnica). Slušno iskustvo jedini je aspekt kodirane poruke što ga tvorno dijele pošiljatelj i primatelj budući da govornik normalno čuje sam sebe.

U procesu komunikacije nema jednoznačnog zaključivanja od slijedećeg prema prethodnom stadiju. U svakom slijedećem stadiju selektivnost raste; neki podaci prethodnoga stadija irelevantni su za susljedni stadij, a svaka točka kasnijega stadija može biti funkcija više varijabli iz prethodnoga stadija. Mjerenje glasovnoga trakta dopušta egzaktno pretkazivanje zvučnog vala, ali jedan te isti akustički učinak može se postići posve različitim sredstvima. Slično tomu, isto svojstvo slušna opažaja može biti posljedak različitih fizičkih poticaja.

Teorijski nevjerojatna slutnja o tješnjoj vezi između opažaja i artikulacije no između opažaja i njegova neposrednog poticaja ne nalazi potkrijepe u iskustvu: kinestetička povratna sprega slušatelja igra vrlo podređenu i uzgrednu ulogu. Nerijetko stječemo sposobnost za razlikovanje stranih fonema uhom, a da nismo ovladali njihovom izvedbom, a kad dijete uči jezik, slušno razlikovanje fonema u odraslih često prethodi porabi tih fonema u njegovu vlastitom govoru.

Specifikacija razlikovnih opozicija može se provesti s obzirom na svaki stadij govornoga događaja, od artikulacije do opažanja i dekodiranja, uz jedan jedini uvjet da invarijante svakog prethodnoga stadija budu selektirane i korelirane s članovima slijedećih stadija, uz očitu činjenicu da govorimo da nas se čuje, a moramo biti čuti da bi nas razumjeli.

Razlikovna obilježja zorno su prikazana samo na motoričkoj i na akustičkoj razini budući da su to jedina dva aspekta o kojima dosad posjedujemo iscrpnih obavijesti. Svaki od tih dvaju uzoraka mora dati potpunu sliku svih krajnjih, dalje nesvodljivih distinkcija. Ali budući da je artikulacija prema akustičkom fenomenu isto što i sredstvo prema učinku, klasifikaciju motoričkih podataka valja obaviti prema akustičkim uzorcima. Tako se razlika među četirima artikulatornim razredima suglasnika - stražnjonepčanim, prednjonepčanim, zubnim i usnenim - raz-

rješuje na akustičkoj razini na dvije binarne opozicije: s jedne strane, usneni i stražnjonepčani koncentriraju svoju energiju u dubljim frekvencijama spektra u proturazlici prema zubnima i prednjonepčanima, koji svoju energiju koncentriraju u višim frekvencijama - opozicija gravisno/akutno. S druge strane, stražnjonepčani i prednjonepčani razlikuju se od usnenih i zubnih većom koncentracijom energije - opozicija kompaktno/difuzno. Gravisnost usnenih i stražnjonepčanih suglasnika proizvedena je većom i slabije podijeljenom usnom šupljinom, a akutnost zubnih i srednjonepčanih manjom i porazdjeljenijom šupljinom. Tako je, na motoričkoj razini, odlučna razlika između suženja u srednjem području usta - zubni ili prednjonepčani - i suženja u nekom rubnom području - usneni ili stražnjonepčani. Identična artikulatorna razlika sučeljuje stražnjonepčane i prednjonepčane samoglasnike (stražnji i prednji) kao akustički gravisno *nasuprot* akutno. Veći obujam rezonirajuće šupljine ispred točke artikulacije i manji obujam šupljine iza te točke razlikuje stražnjonepčane od usnenih suglasnika, prednjonepčane od zubnih, te proizvodi kompaktnost stražnjonepčanih i prednjonepčanih suglasnika. Isti artikulatorni činitelj određuje kompaktnost širokih samoglasnika *nasuprot* difuznosti uskih samoglasnika. Bilo bi mnogo teže izlučiti zajednički nazivnik razlika među zubnim i usnenim suglasnicima te stražnjonepčanim i prednjonepčanim suglasnicima ili samoglasnicima, jednako tako i zajednički nazivnik razlika između stražnjonepčanih i usnenih, prednjonepčanih i zubnih suglasnika, pa širokih i uskih samoglasnika, ako se ne bi uzele u obzir očite akustičke i opažajne opozicije gravisno/akutno i kompaktno/difuzno.

Premda je promatračima bilo očito da se među plozivnim suglasnicima, zubnousnene, alveolarne (piskutave), postalveolarne (šuštave) i mekonepčane afrikate po svojoj šumnoj frikciji sučeljuju dvousnenim, zubnim prednjonepčanim i stražnjonepčanim zatvornim suglasnicima, svejedno se obično prelazilo preko slične opozicije među odgovarajućim tješčanim suglasnicima, unatoč tome što se sve te afrikate i homorganski tjesnačni suglasnici razlikuju posebnom vrstom turbulencije, zahvaljujući tjeranju struje preko dopunske prepreke (rub zubi ili resica). Na spektrogramu, nepravilna razdioba zacrnjenja za te stridentne suglasnike, uspoređena sa znatno pravilnijim uzorcima za meke suglasnike, jedini je razlikovni ključ za sve takve parove, i taj ključ, zajednički svim parovima koji su u pitanju, otkriva posebnu binarnu opoziciju.

3.72 *Nomenklatura razlikovnih obilježja.* Tradicionalna terminologija ne razlikujući se utjecala se različitim stadijima govornoga događaja: nazive kao što je nosno, palatalizirano, zaokruženo, glotalizirano, upućivala je motoričku razinu; druge nazive (zvučno, visoko, silazno, visina, lenis, tekuće) upućivala je djelomice na akustički, djelomice na opažajni aspekt, a čak i kad se rabio slikovni naziv utemeljen je bio u pojavnom iskustvu. Ukoliko obilježje što ga mi definiramo nosi tradicionalni naziv, mi ga rabimo bez obzira na stadij govornoga događaja na koji se odnosi, npr. nosno/usno, napeto/opušteno, zvučno/bezvučno, naglašeno/nenaglašeno. Tradicionalni naziv za artikulaciju zadržan je dokle god upućuje na kakav važan kriterij razdiobe s obzirom na prenošen, opažen i dekodiran glas. Međutim, u pojedinim slučajevima nema uobičajenog fonetičkog naziva koji bi pokrio obilježje što ga određujemo. Za takva obilježja preuzimamo nazive iz akustike i psihoakustike. Ali budući da je svako od tih obilježja moguće definirati, pa je sada i definirano, i na akustičkoj i na motoričkoj razini, svaki bi od tih naziva s jednakim pravom mogao nositi novoskovano artikulacijsko obilježavanje, kakvo je npr. izbačeno naprijed/uvučeno natrag umjesto kompaktno/difuzno, opora ruba/glatka ruba umjesto oštro/meko, rubno/središnje umjesto gravisno/akutno, uska otvora/široka otvora umjesto sniženo/ravno, proširena otvora/sužena otvora umjesto povišeno/ravno.

Mi se ne bavimo zamjenjivanjem neke akustičke klasifikacije kakvom artikulacijskom nego jedino otkrivanjem najdjelotvornijeg kriterija podjele koji bi bio valjan za oba aspekta.

IV. Oblikovanje fonemičkih uzoraka

4.11 *Stratifikacija: jezgreni slog.* Dječji jezik redovito počinje i afatično rastočenjejezika, što prethodi njegovu potpunom gubitku, završava onim što su psihopatolozi nazvali »labijalni stadij«. U toj fazi govornici su sposobni samo za jedan tip izričaja koji se obično transkribira kao /pa/. S artikulatornoga gledišta dvjema sastavnicama toga izričaja odgovaraju oprečna uobličenja glasovnoga trakta: za /p/ trakt je zatvoren pri samom kraju, a za vrijeme /a/ otvoren je širom koliko je moguće sprijeda i sužen prema straga, poprimajući tako oblik doglasnoga lijevka. Ta kombinacija dvaju ekstrema očita je također i na akustičkoj razini: usnena pregrada daje trenutačnu provalu glasa bez velike koncentracije energije na pojedinom frekvencijskom području, naprotiv za samoglasnik /a/ nema jasno određena ograničenja trajanja, a energija je koncentrirana u relativno uskom području najveće slušne osjetljivosti. U prvoj sastavnici postoji najveće ograničenje u trajanju, ali prividno nema ograničenja u frekvencijskom području; naprotiv druga pak sastavnica ne pokazuje prividno ograničenje u trajanju, ali najograničenija je u frekvencijskom području. Dosljedno, razvučena pregrada s njezinom najvećom redukcijom u izlasku energije nudi najtješnje približavanje tišini, a otvoreni samoglasnik daje najveći izlazak energije za koji je sposoban ljudski glasovni aparat.

Ta oprečnost između minimuma i maksimuma energije pokazuje se ponajprije kao k o n t r a s t između dviju susljednih jedinica — optimalnog suglasnika i optimalnog samoglasnika. Tako je ustanovljen elementarni fonemički oblik - slog. Budući da mnogi jezici nemaju slogova bez predsamoglasničkog suglasnika i/ili sa zasamoglasničkim suglasnikom, CV (konsonant + vokal) samo je opći model sloga.

4.12 *Uloga nosnog suglasnika.* Izbor između /pa/ i /a/ i/ili /pa/ i /ap/ može postati prvi prijenosnik značenja u vrlo ranim stadijima dječjeg jezika. Obično, međutim, malo dijete čuva stalnu slogovsku shemu, a cijepa obje sastavnice toga sloga, prvo suglasnik i potom samoglasnik, u razlikovne alternante.

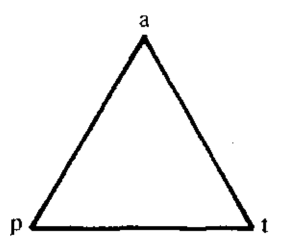
Najčešće, usni zatvorni suglasnik, koji se služi samo jednim zatvorenim traktom, dobiva jednu dopunu u nosnom suglasniku, koji kombinira zatvoren glavni trakt s jednim otvorenim sporednim traktom i pri tom dopunjuje specifične značajke zatvora drugotnom samoglasničnom karakteristikom. Prije negoli se pojavila suglasnička opozicija nosno/usno, suglasnik se razlikovao od samoglasnika kao zatvoren trakt prema otvorenom traktu. Kad se već jednom nosni suglasnik suprotstavio usnome kao nazočnost prema nenazočnosti otvorenog trakta, kontrast suglasnik/samoglasnik ponovno se vrednuje kao nazočnost *nasuprot* nenazočnosti zatvorenog trakta.

Slijede brojne druge opozicije koje modificiraju i smanjuju prvotni optimalni kontrast suglasnika i samoglasnika. Sva ta kasnija uobličenja na neki način preobličuju usni rezonator, a nazalizacija usnom rezonatora dodaje jedino sporednu rezonantnu šupljinu kojoj se ne mijenja obujam i oblik.

Opozicija nosnog i usnog suglasnika, koja pripada u najranije dječje stečevine, u afaziji je redovito najotpornija suglasnička opozija, te se zbiva u svim jezicima svijeta, izuzevši neke američke indijanske jezike.

4.13 *Osnovni trokut.* Opoziciji nosnog nasuprot usnog suglasnika može, međutim, prethoditi cijepanje zatvornog suglasnika u dva opozita, usneni i zubni suglasnik. Nakon pojave kontrasta CV, koji se temelji na jednom svojstvu glasa - na glasnoći, psihološki se zaključuje na porabu drugog temeljnog svojstva - visine. Tako je ustanovljena prva tonalnosna opozicija: gravisno/akutno, drugim riječima, koncentracija energije u nižim nasuprot višim frekvencijama spektra. U /p/ prevladava niži svršetak, a u /t/ izrazitiji je viši svršetak. Posve je naravno da prvo tonalnosno obilježje ne bi trebalo utjecati na samoglasnik /a/, s njegovom maksimalnom koncentracijom energije na uskom središnjem području spektra, nego na suglasnik /p/, s njegovom maksimalnom difuzijom energije širokim frekvencijskim područjem.

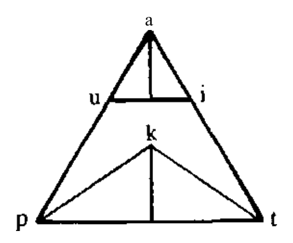
Na tom stadiju pol visoke i koncentrirane energije /a/ kontrastira zatvornim suglasnicima niske energije /p/ i /t/. Oba se zatvorna suglasnika međusobno suprotstavljaju prevladavanjem jednog ili drugog završetka na frekvencijskom spektru kao polovi gravisnosti i akutnosti. Te dvije dimenzije podloga su t r o k u t n o g uzorka fonema (ili barem usnih fonema, ako je već nastalo nosno obilježje):

4.14 *Rascjep osnovnog trokuta na dva trokuta, suglasnički i samoglasnički.* Prirast suglasničkoga tonalnosnog obilježja prati prvi samoglasnički rascjep. Oprečnost dviju susljednih jedinica, CV, koja se temelji na kontrastu reducirane i pune energije, dopunjena je oprečnošću dviju samoglasničkih alternanti koje su građene na opoziciji niže i više koncentracije energije. Jedno jedino kompaktno /a/ dobiva svoj opozit u difuznom samoglasniku. Odsada i suglasnički i samoglasnički odsječak osnovnog trokuta grade svaki svoj linearni uzorak - suglasničku os gravisno/akutno i samoglasničku os kompaktno/difuzno.

Suglasnici podvostručuju izvorno samoglasničku opoziciju pa suglasnička osnovica prethodnoga trokuta biva dopunjena suglasničkim vrhom - stražnjonepčanim zatvornim suglasnikom, koji je već Grimm s pravom definirao kao »najpotpuniji od svih proizvedivih suglasnika«.

Tonalnosna opozicija, izvorno suglasnička, može se, obratno, protegnuti na samoglasnički uzorak: to je naravno difuzni samoglasnik koji se cijepa na gravis i akut, dopunjujući samoglasnički vrh prethodnoga trokuta osnovicom /u/ - /i/. Na taj način prvotni jednostruk osnovni trokut rascijepio se na dva autonomna dvodimenzionalna uzorka - suglasnički i samoglasnički trokut.

4.15 *Oblikovanje uzoraka s obilježjima usne rezonancije.* Samoglasnički i suglasnički uzorak može potom prijeći iz trokutnog u četverokutni uzorak nadnošenjem razlike između stražnjonep-

čanih i prednjonepčanih suglasnika nad široke samoglasnike i/ili suglasnike. Na taj se način obilježje gravisno/akutno širi na kompaktne samoglasnike i/ili suglasnike. U jezicima svijeta, međutim, trokutni uzorak prevladava nad četverokutnim glede samoglasnika pa još više i glede suglasnika - on je minimalni model, i za samoglasničke i za suglasničke uzorke, s vrlo rijetkim iznimkama, kad je linearan bilo samoglasnički bilo suglasnički uzorak, ali nikad oba. U rijetkim slučajevima linearnog oblikovanja uzorka samoglasnici su ograničeni na obilježje kompaktno/difuzno, a suglasnici, gotovo beziznimno, na tonalnosno obilježje. Tako nema jezika kojemu nedostaju opozicije gravisno/akutno i kompaktno/difuzno, a koje god druge opreke mogu nedostajati.

Mijenjanje obujma i otvora usnog rezonatora služi za opoziciju gravisno/akutno. U početnim stadijima dječjeg jezika, u odmaklijim stadijima afazije i u brojnim jezicima svijeta to izmjenjivanje pojačano je mijenom, u određenoj mjeri, jednog ili obaju otvora usne šupljine. Smanjenje stražnjeg ili prednjeg otvora, zajedno s proširenom i nepodijeljenom usnom šupljinom služi prigušivanju frekvencijskih rezonancija, a združeno djelovanje rastegnutih otvora te smanjene i porazdijeljene šupljine pojačava frekvencijske rezonancije. Ali preinaka obujma svakog od tih otvora može doprijeti do autonomnog statusa te učiniti da djeluje drugotno tonalnosno obilježje (snižavanje i/ili povisivanje).

Razvijanje obilježja usne rezonancije u dječjem jeziku predstavlja čitav lanac susljednih stečevina povezanih zakonima implikacije. U tablici koja slijedi pokusno ćemo poredati te vremenske nizove, rabeći za razlike usvojene i tradicionalne nazive za artikulaciju, te označujući svaku od tih stečevina nizom brojeva počevši od 0., tj. bilježeći svaki pojedini član niza kao decimalni razlomak. Nizovi su složeni tako da ako je niz S_1 dodijeljen razlici A, a niz S_2 razlici B, te je S_1 početak podniza S_2 (tj. S_1 je početak podniza S_2 ako su prvi članovi S_2 identični s S_1; npr. $S_1 = 0.19$ a $S_2 = 0.195$), onda stečevina razlike B implicira u sebi onu A. Numeričke vrijednosti tih članova i njihov broj nemaju drugog značenja. Očito je da su djeca usvojila samo one razlike koje su nazočne u jeziku koji se uči.

suglasnici: zubni nasuprot usnenim 0.1
samoglasnici: uski nasuprot širokim 0.11
uski samoglasnici: prednjonepčani nasuprot
stražnj onepčanim 0.111
široki samoglasnici: prednjonepčani nasuprot
stražnjonepčanim 0.1111

uski prednjonepčani samoglasnici: zaokruženi nasuprot nezaokruženim 0.1112
široki prednjonepčani samoglasnici: zaokruženi nasuprot nezaokruženim 0.11121
stražnjonepčani samoglasnici: nezaokruženi nasuprot zaokruženim 0.1113
suglasnici: stražnji prednjonepčani nasuprot usnenim i zubnim 0.112
suglasnici: prednjonepčani nasuprot stražnjonepčanim 0.1121
suglasnici: zaokruženi nasuprot nezaokruženim ili faringalizirani nasuprot nefaringaliziranim 0.1122
suglasnici: palatalizirani nasuprot nepalataliziranim 0.1123

4.16 *Sonornosna obilježja u odnosu prema optimalnom suglasniku i samoglasniku.* Smanjena koncentracija energije u difuznom samoglasniku odmiče optimalni, kompaktni samoglasnik u smjeru prema suglasnicima, i, obratno, smanjeno širenje energije u kompaktnom suglasniku skreće ga od optimalnog, difuznog suglasnika u smjeru samoglasnika.

U nosnim suglasnicima dodavanje novog, otvorenog rezonatora nadnosi povišeno određene formante nad spektar usnih zatvornih suglasnika. Nosna rezonancija približuje suglasnike samoglasnicima, i, s druge strane, kad je nadnesena nad samoglasnički spektar, oslabljuje druge formante i skreće samoglasnik od njegova optimalnog uzorka.

Optimalni, zatvorni suglasnik nalazi svoj opozit u tjesnačnom suglasniku koji oslabljuje suglasničko ograničenje energije. Zatvorni suglasnici ranija su stečevina djece i kasniji gubitak u afatičara negoli tješčani fonemi. U svijetu postoje pojedini jezici bez tješčanih, ali nema jezika bez zatvornih suglasnika.

Pojavljivanje tekućih suglasnika, koji kombiniraju jasno odrezanu formantsku strukturu samoglasnika sa suglasničkim ograničenjem energije, mijenja kontrast suglasničko/nesuglasničko i samoglasničko/nesamoglasničko. Dok suglasničko obilježje, ograničenje energije, optimalno reprezentira zatvorni suglasnik, koji teži pojedinačnom pulsu, nesamoglasničko obilježje, nenazočnost povišeno određene formantske strukture, optimalno se očituje u tješčanom suglasniku koji teži prema bijelom šumu. Prema tome, osamostaljenje dvaju obilježja jednoga od drugoga, s jedne strane, prekidno/neprekidno, s druge oštro/mekano, uključuje usvajanje tekućeg suglasnika koji kombinira dva autonomna obilježja, samoglasničko i suglasničko. Aktualno, mekani tješčani suglasnici, suprotstavljeni oštrim tjesnačnima, ili oštri

zatvorni (afrikate), suprotstavljeni mekanim zatvornima (zatvornima u užem smislu), ne pojavljuju se u dječjem jeziku prije izbijanja prvog tekućeg suglasnika, a u afaziji iščezavaju kad su se tekući suglasnici izgubili.

Oštri zatvorni suglasnici, u proturazlici prema mekanim zatvornima, smanjuju suglasničko ograničenje energije. Mekani tjesnačni suglasnici otklanjaju se od nesamoglasničkog optimuma, koji je utjelovljen u oštrim tjesnačnim suglasnicima, naime od njihova izrazito šumnog uzorka. Jedan te isti rascjep suglasničkog obilježja, s jedne strane, i nesamoglasničkog obilježja, s druge strane, očituje se pojavljivanjem i tekućih i oštrih zatvornih suglasnika. To objašnjuje »neobičnu ali rasprostranjenu« uzajamnu zamjenljivost oštrih zatvornih i tekućih suglasnika, posebno laterala, kako to bilježi Bouda u mandžursko-tunguskim i paleosibirskim jezicima.[30]

Budući da nazalnost, nadnošenjem jasno odrezane formantske strukture nad suglasnički uzorak, približuje suglasnike samoglasnicima, i budući da tekući suglasnici kombiniraju suglasničko obilježje sa samoglasničkim, od koristi je svrstavati ta dva srodna razreda fonema pod zajedničku rubriku sonanti. Suglasnički značaj tih dvaju razreda opet, pojačan je u takvih relativno rijetkih fonema kao što su prekidni nosni suglasnici (takozvani prenazalizirani zatvorni) i oštri tekući suglasnici (sibilantski laterali ili vibranti).

Usni fonemi s glasovnim traktom koji posjeduju zapreku imaju na toj zapreci izvor šuma te se služe glasom - ako to uopće čine - kao dopunskim izvorom, dok je fonemima otvorena trakta glas ponajglavniji izvor. Dok je optimalni suglasnik bezvučni a optimalni samoglasnik zvučni, pozvučivanje suglasnika ili, u vrlo rijetkim primjerima, obezvučivanje samoglasnika može se rabiti kao jedno od različitih oslabljenja maksimalnog kontrasta CV.

Budući da suglasnik ponajvećma obilježuje ograničenje energije, optimalni suglasnik je opušten, ali može biti kasnije suprotstavljen napetom suglasniku koji oslabljuje kontrast među suglasnikom i samoglasnikom. Normalno, međutim, zvučni suglasnik ima slabiju energiju nego bezvučni, i zato, u opoziciji napetih i opuštenih suglasnika, opuštenost je češće združena sa zvučnošću, a napetost s bezvučnošću, tako da se suglasnik optimalan u jednom pogledu - ograničenje energije - otklanja od suglasničkog optimuma u drugom smjeru, prema nazočnosti glasa. Ako obje opozicije djeluju samostalno u jeziku, dvostruko optimalni

K. Bouda, *Lateral und Sibilant,* Zeitschrift fur Phonetik, I, 1947.

suglasnik, opušten i bezvučan, u opoziciji je dvama fonemima, jednom bezvučnom napetom i drugom zvučnom opuštenom, a oba, na različite načine, mijenjaju strukturu suglasnika prema samoglasniku. Daljnji korak u tom smjeru, suglasničko je opskrbljivanje s razlikovnim obilježjima napetosti i zvučnosti, takvim kao /dᶜ/ u nekim jezicima Indije.

Normalno, ukupna energija samoglasnika dalje se povećava s koncentracijom energije (kompaktnost), ali u kakvu napetu samoglasniku, uspoređenu s odgovarajućim opuštenim, ukupna se energija povećava, a koncentracija se energije smanjuje. Taj obrat odvaja napete samoglasnike od samoglasničkog optimuma.

Reducirajući vrijeme, pregradni suglasnici povećavaju svoju energiju i time smanjuju suglasnički optimum. Posjeduje li jezik dvije opozicije, pregradno/nepregradno i napeto/opušteno, optimalni je suglasnik, opušten i nepregradan, u opoziciji dvama fonemima, jednom pregradom (glotaliziranom) i drugom napetom. Dvostruko smanjivanje suglasničkog optimuma nadalje može biti predstavljeno rijetkom kombinacijom dvaju razlikovnih obilježja, napeto i pregradno unutar jednog te istog fonema, kakvo je to avarsko /K'/.

Tako, sva inherentna razlikovna obilježja aktualno počivaju na dvije osi. S jedne strane, opozicije koje se oslanjaju o sonornosnu os očituju različita cijepanja i smanjivanja izvornog kontrasta među optimalnim suglasnikom i optimalnim samoglasnikom pa tako čine da nastanu podrobnije i specifičnije distinkcije. S druge strane, opozicije koje uključuju tonalnosnu os, okomitu na sonornosnu os, izvorno izrastaju kao u proturazlici i kao dodatak kontrastu »optimalni samoglasnik *nasuprot* optimalnom suglasniku«, i, kasnije, kao dodatak opoziciji »optimalni, kompaktni samoglasnik *nasuprot* oslabljenom, difuznom samoglasniku« ili »optimalni difuzni suglasnik *nasuprot* oslabljenom, kompaktnom suglasniku«.

42 Dihotomijska ljestvica. U svojem skorašnjem posve samostalnom razvoju, fonemička analiza i matematička teorija komunikacije prispjele su do temeljno sličnih i obostrano komplementarnih zaključaka, omogućujući najplodniju suradnju s obje strane.[31] Svaka izgovorena poruka slušatelju nudi dva komple-

[31] Glede teorije komunikacije kojom se služi fonemička analiza vidi osobito C. E. Shannon i W. Weaver, *The mathematical theory of communication,* Urbana, 1949; C. E. Shannon, *The redundancy of English,* »Cybernetics«, Transactions of the Seventh Conference, New York, 1951; D. M. Mackay, *In search of basic*

mentarna reda obavijesti: s jedne strane, lanac fonema daje susljedno kodiranu obavijest, s druge strane, svaki fonem sastavljen je od više razlikovnih obilježja. Ukupnost tih obilježja minimalni je broj dvojčanih izbora potrebnih za specificiranje fonema. Svodeći fonemičku obavijest, sadržanu u nizu, na najmanji broj alternativa, otkrivamo najekonomičnije i dosljedno optimalno rješenje: minimalni broj najjednostavnijih operacija dostatnih za kodiranje i dekodiranje potpune poruke. Analizirajući dani jezik na njegove konačne sastavnice, tražimo najmanji skup razlikovnih opozicija koje dopuštaju prepoznavanje svakog fonema u porukama sastavljenim u tom jeziku. Ta zadaća zahtijeva izdvajanje razlikovnih obilježja od sučeljenih ili pridruženih zalihosnih obilježja.

Ako je u nekom jeziku jedan te isti fonem popunjen kao prednjonepčani zatvorni suglasnik ispred /i/, pa kao postalveolarna afrikata ispred /e/i kao stražnjonepčani zatvorni suglasnik u svim drugim položajima, invarijanta mora biti određena kao kompaktni (naprijed izbačen) suglasnik, različit od difuznih (natrag uvučenih) suglasnika /p/ i /t/ istoga jezika. Dok su u takvu slučaju zalihosna obilježja uvjetovana različitim razlikovnim obilježjima slijedećih fonema, očit primjer zalihosnih obilježja spojenih sa sučeljenim razlikovnim obilježjima može se naći u francuskom suglasničkom uzorku. Tu se kompaktnost suglasnika dopunjuje stražnjonepčanom artikulacijom kad se ona nađe zajedno sa zatvornošću u /k/ i /g/, prednjonepčanom artikulacijom kad se nađe zajedno s nazalnošću u /n/ te postalveolarnom artikulacijom kad se nađe zajedno s tjesnačnošću u /ʃ/ i /ʒ/.

Takvo razgraničenje razlikovnih i zalihosnih obilježja ne samo da dopušta prepoznavanje cjeline svih uključenih fonema već je jedino rješenje, budući da svaka druga analiza tih pet fonema odstupa od optimalnog rješenja. Svih petnaest francuskih suglasničkih fonema u predloženom testu zahtijeva samo pet dvojčanih odluka: nosno/usno, a ako usno onda neprekidno/prekidno i napeto/opušteno; kompaktno/difuzno, a ako difuzno onda gravisno/akutno. Svaki francuski suglasnik sadrži od dvaju (kompaktno, nazalno) do pet razlikovnih obilježja.

Ako bi tko držao jednu točku artikulacije razlikovnom, a raz-

symbols, »Cybernetics«, Transactions of the Eighth Conference, New York, 1952; D. Gabor, *Lectures on communication theory,* U. I. T., Research Laboratory of Electronics, Report, No. 238, 1953; E. C. Cherry, *Human communication* (uskoro izlazi u Wiley and Sons, zajedno s The Technology Press). Usp. I. Pollack, *Assimilation of sequentially encoded information,* American Journal of Psychology, LXVI, 1953.

liku medu tjesnačnim i zatvornim suglasnicima zalihosnom, onda bi šest francuskih bezvučnih suglasnika: stražnjonepčano /k/, postalveolarno /ʃ/, alveolarno /s/, zubno (t), zubnousneno *IfJ* i dvousneno /p/[32] radi njihova prepoznavanja zahtijevalo petnaest distinkcija umjesto triju u skladu s osnovnom matematičkom formulom što je navodi Twaddell (1935): »Ako je x najveći broj označenih fonoloških razlikovanja unutar danog artikulatornog niza u nekom jeziku, tada 2x = n (n - 1), gdje je n najveći broj fonema u tom nizu.« Neke od neznatnih razlika u točki artikulacije, povrh toga, manjkave su jer se same po sebi akustički jedva raspoznaju. Konačno, distinkcije poput /s/ nasuprot *IfJ* i *IM* nasuprot /p/ predstavljaju istovjetan razlikovni kriterij, naime opoziciju akutnog i gravisnog suglasnika koja pripada istoj razlici u obujmu i obliku usnog rezonatora. Isto tako /k/ *nasuprot* /t/ i /ʃ/ *nasuprot* /s/ otkrivaju (koliko akustički toliko postankom) jednu te istu opoziciju zahvaljujući usporednom odnosu prednjih i stražnjih rezonatora, tako da operacija s dvama parovima, kao da su ih razlikovala dva odvojena obilježja, uvodi suviše zalihosti.

Svođenje jezika na razlikovna obilježja mora biti dosljedno. Ako se npr. češko /l/, koje može doći u identične položaje sa svakim od 32 druga fonema toga jezika, proglasi »razlikovnom jedinicom koju nije moguće dalje analizirati« njegovo bi razlikovanje od ostalih 32 fonema zahtijevalo i 32 relacije koje nije moguće dalje analizirati, dok rastvaranje toga skupa *IM* u njegova tri obilježja - samoglasničko, suglasničko i kontinuirano - smanjuje njegovo odnošenje prema svim drugim fonemima toga uzorka na tri dvojčana izbora.

Najveće eliminiranje zalihosti te najmanja količina razlikovnih alternativa načelo je koje dopušta potvrdni odgovor na žarišni problem što ga je 1934. iznio Chao: nudi li zadaća usitnjavanja danog jezika u njegove krajnje sastavnice jedinstveno rješenje.[33] Ne manje ključno njegovo je novije pitanje (1954): je li dihotomijska ljestvica stožerno načelo što ga analizator može probitačno nametnuti jezičnom kodu ili da li je ta ljestvica inherentna strukturi jezika.[3] U prilog prvog rješenja postoji nekoliko važnih argumenata.

Prvo, sustav razlikovnih obilježja koji se temelji na uzajamno impliciranoj relaciji između članova svake dvojčane opozicije,

[32] Vidi L. E. Armstrong, *The phonetics of French,* London, 1932.

[33] Y. R. Chao, *The non-uniqueness of phonemic solution of phonemic systems,* Academia Sinica, Institute of History and Philology, Bulletin, IV, Shangai, 1934.

[34] Y. R. Chao, Review of Jakobson, Fant, Halle, *Preliminaries*.. Romance Philology, VIII, 1954.

optimalan je kod i nije opravdano tvrditi da sudionici u govoru pri operacijama kodiranja i dekodiranja rabe složeniji i manje ekonomičan skup razlikovnih kriterija. Nedavni eksperimenti pokazali su da se multidimenzionalna slušna izlaganja najbolje uče i opažaju kada su »kodirana binarno«.[35]

Drugo, fonemički kod stečen je u najranijim godinama djetinjstva, a, kako otkriva psihologija, u djece je pojam para prvotniji od pojma izdvojenog objekta. Dvojčana je opozicija prva djetetova operacija. Oba opozita niču istodobno i sile dijete da izabire jedan i potisne drugi od dvaju alternativnih članova.

Treće, gotovo sva razlikovna obilježja pokazuju neosporno dihotomijsku strukturu na njihovoj akustičkoj i, sukladno, na njihovoj motoričkoj razini. Među inherentnim obilježjima, jedino samoglasničko obilježje kompaktno/difuzno često predstavlja veći broj članova, većinom tri. Npr. /æ/ je prema /e/ kao što je /e/ prema /i/: geometrijska sredina /e/ nekompaktno je u odnosu prema /æ/ i nedifuzno u odnosu prema /1/. Psihologijski pokusi, koji su polučili /e/ miješanjem /æ/ i /i/, potvrđuju osebujnu strukturu toga samoglasničkog obilježja.[37] Usporedni pokusi s miješanjem samoglasnika koji su smješteni na tonalnosnoj osi, pokazali su da gravisni i akutni samoglasnici, kad su suzvučali istodobno, nisu bili zamijećeni kao jedan pojedini samoglasnik: /u/ i /i/ ne stapaju se u /y/. Obilježje gravisno/akutno očito je binarna opozicija. Budući da je drugi formant u *lyl* viši nego u /u/ i niži nego u /i/, te budući da u duljini šupljine /y/ zauzima srednji položaj u odnosu prema /u/ s njegovim najduljim rezonatorom, i prema *IM* s njegovim najkraćim rezonatorom, bilo je pokušaja da se iziđe na kraj s jednom dimenzijom za sva tri samoglasnika.[38] Ali glavna distinkcija prema postanku, presudno različita nejednakost u obujmu usnog otvora, ponajviše je odgovorna za odnos /y/ *nasuprot* /i/, a nejednakost u obujmu i obliku samog rezonatora za odnos /y/ *nasuprot* /u/. Na akustičkoj razini, distinkcija gravisa od akuta u samoglasnicima očituje se u nekoj relativnoj blizini prvog i drugog formanta, koja za posljedicu ima napadno oslabljenje gornjih formanata, dok je distinkcija sniženog od ravnog

[35] I. Pollack i L. Ficks, *Information of elementry multi-dimensional auditory displays,* Journal of the Acoustical Society of America, XXVI, 1954.

[36] Vidi H. Wallon, *Les origines de la pensée chez l'enfant,* I, Pariz, 1945. Glede stožerne uloge postupnih binarnih cijepanja u dječjem razvoju usp. T. Parsons i R. F. Bales, *Family, socialization and interaction process,* Glencoe, 1955.

[37] Vidi K. Huber, *Die Vokalmischung und das Qualitätensystem der Vokale,* Archiv für Psychologie, XCI, 1934.

[38] Vidi npr. F. Delattre, *The physiological interpretation of sound spectrograms,* PMLA, LXVI, 1951.

ponajvažniji uglavnom posljedak snižavanja u drugom formantu.[39]

Slično, nastojanju da se samoglasničke opozicije napeto/opušteno i kompaktno/difuzno projiciraju na jednu te istu crtu stoji na putu istaknuta razlika između njihova fizičkoga bivstva, neslične uloge što ih one igraju u jezičnoj strukturi te znatne nepogodnosti što ih analizi pričinja jednodimenzionalni pristup k njima.

Konačno, slojevitu strukturu fonemičkih uzoraka, njihove vladajuće zakone implikacije i uvjerljivu tipologiju jezika primjena dihotomijske ljestvice čini tako preglednima da je samosvojnost te ljestvice u jezičnom sustavu posve očita.

43 *Prostorno-vremenski uzorak fonemičkih operacija.* Postoje li razlike između jezičnih uzoraka dviju govornih zajednica, razgovor među članovima tih dviju zajednica zahtijeva stanovitu prilagodbu slušatelja govorniku i/ili govornika slušatelju. Ta prilagodba može uključivati sve aspekte jezika ili samo neke od njih. Kadšto jedini narušeni kod biva onaj fonemički. I sa strane slušatelja i sa strane govornika postoje različiti stupnjevi prilagodbenog procesa, što su ga kibernetičari jasno nazvali p r e - k l j u č i v a n j e k o d a. Primatelj koji pokušava razumjeti pošiljatelja, i/ili pošiljatelj koji pokušava biti razumljen, svu svoju pozornost usredotočuju na srž svojih kodova. Viši stupanj prilagodbe biva zastupljen naporom da se prevladaju fonemičke razlike s pomoću pravila za prekljućivanje, povećavajući razumljivost poruke za njezina adresata. Kad je iznašao te ključeve, sugovornik ih može pokušati upotrijebiti u porabi ne samo kao slušatelj no mnogo djelatnije u prilagodbi vlastitih izričaja uzorku svoga adresata.

Fonemička prilagodba može pokriti svekoliku rječničku zalihu, ili se pak oponašanje susjedova fonemičkoga koda može ograničiti na stanovit skup riječi izravno preuzet od susjeda ili bar posebno označen njihovom porabom s njegove strane. Koje god

[39] Usp. Jakobson, Fant, Halle, *Preliminaries*.. str. 48; H. K. Dunn, *The calculation of vowel resonances, and an eletrical vocal tract,* Journal of the Acoustical Society of America, XXII, 1950, str. 650; K. N. Stevens i A. S. House, *Development of a quantitative description of vowel articulation,* ibidem, XXVIII, 1955; podrobne podatke daju Fant i Halle u prvom svesku niza The structure of Contemporary Standard Russian (uskoro izlazi kod Mount & Co., The Hague).

[40] Vidi posebno L. Barczinski i E. Thienhaus, *Klangspektren und Lautstarke deutscher Sprachlaute,* Archives néerlandaises de phonétique expérimentale, XI, 1935.

da su prilagodbe, one pomažu govorniku da poveća doseg komunikacije, pa ako ih često rabi, one će vjerojatno ući u njegov svagdanji jezik. Uz povoljne okolnosti one potom mogu prodrijeti u opću porabu jezične zajednice bilo kao posebna jezična moda bilo kao nov uzorak koji je potpuno nadomjestio prijašnju normu. Medudijalekatsko komuniciranje i njegov utjecaj na unutardijalekatsko komuniciranje valja analizirati s lingvističkog i, posebno, s fonemičkog motrišta.[4]

Problem premošćivanja prostora ne zaustavlja se ni na granicama udaljenih i jako različitih dijalekata, a ni na medama srodnih ili nesrodnih jezika. Posrednici, više ili manje dvojezični, sami sebe prilagođuju stranom fonemičkom kodu. Njihov ugled raste s proširenjem opsega njihova slušateljstva te im pomaže promicati inovacije među njihove jednojezične sunarodnjake.

Fonemički kod, neograničen na posuđenice pa čak ni na posuđivanje riječi uopće, može zahvatiti ne samo međudijalekatsko nego i međujezično prilagođivanje. U svim dijelovima svijeta, jezikoslovci su, kako je iskazao Sapir, bili iznenađeni kad su primijetili »značajnu činjenicu da razlikovna fonetska obilježja teže distribuciji diljem prostranih područja bez obzira na rječnička blaga i strukture dotičnih jezika«.[42] Taj dalekosežan fenomen još uvijek čeka ucrtavanje u lingvistički zemljovid i proučavanje u svezi s jednako prešnim istraživanjem tipologije fonemičkih uzoraka.

Druga mogućnost fonemičkih prilagodbi kakvu drukčijem dijalektu ili stranu jeziku djelomično je ili potpuno odražavanje njegovih fonemičkih struktura u posuđenicama. Kako se opetovano zapazilo u fonemičkoj literaturi i kako su to pomno istražili Fries i Pike »govor jednojezičnih govornika nekih jezika obuhvaćen je više no jednim fonemičkim sustavom«.[43] Takvo supostojanje dvaju sustava unutar jednog jezika posljedak je bilo fonemičke razlike među izvornim rječničkim blagom i neasimiliranim tuđicama, bilo porabe dvaju uzoraka, jednog izvornog i drugog oponašanog, kao različitih stilova govora. Tako fenomeni prostora, naime međudijalekatske ili međujezične izoglose, posebno

[41] Vidi *Results of the Conference of Anthropologists and Linguists,* Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics, VIII, 1953, str. 16 i d., 36 i d.

[42] S. Sapir, *Language,* Selected Writings, Berkeley and Los Angeles, 1949, str. 25.

[43] C. C. Fries i K. L. Pike, *Coexistent phonemic systema,* »Language«, XXV, 1949.

izofone, mogu biti projicirani u okvir nekog pojedinog dijalekta, individualnog ili socijalnog.

Isto se tvrđenje, *mutatis mutandis,* može izreći i o vremenskom čimbeniku u jeziku, posebno na polju fonemike. Svaka glasovna promjena u nastajanju sinkronijska je činjenica. I početak i kraj mijene supostoje neko određeno vrijeme. Razlikuje li ta mijena mlađi naraštaj od starijega, uvijek postoji nekakav promet među tim dvama naraštajima, primalac koji pripada jednom naraštaju vičan je rekodirati poruke pošiljatelja iz drugog naraštaja. Nadalje, i početni i završni stadij mogu supostojati u porabi jednog te istog naraštaja kao dvije stilske razine: s jedne strane konzervativniji i svečaniji, s druge pak pomodniji način govorenja. Tako sinkronijska analiza mora obuhvaćati jezične promjene, *vice versa,* jezične je promjene moguće shvatiti samo u svjetlu sinkronijske analize.

Odlučan čimbenik u fonemičkim promjenama i u širenju fonemičkih fenomena promjena je u kodu. Interpretiranje događaja u vremenu i prostoru bavi se ponajprije pitanjem u kojem je pogledu struktura koda narušena tim promjenama. Motoričke i fizikalne aspekte tih inovacija ne može se držati samodostatnim agensima, nego valja podvrgnuti strogoj lingvističkoj analizi njihove uloge u kodnom sustavu.

Preveo:
Ivan Martinčić

Drugi dio

Dva aspekta jezika i dva tipa afatičnih smetnji

Roman Jakobson

I. Afazija kao lingvistički problem

Ako je afazija, kao što se nàdaje samim nazivom, pomutnja jezika, tad svaki opis i klasifikacija afatičnih sindroma mora započeti pitanjem, koji to aspekti jezika trpe štetu u različitim vrstima takva poremećaja. Taj problem, kojemu se još davno približio Hughlings Jackson,[1] nemoguće je riješiti bez sudioništva profesionalnih lingvista, upoznatih sa strukturom i funkcioniranjem jezika. Da bismo ikoji zastoj u priopćavanju proučavali na primjeren način, moramo ponajprije razumjeti narav i ustrojstvo onoga posebnog oblika priopćavanja koji je prestao funkcionirati. Lingvistika se bavi jezikom iz svih njegovih aspekata - jezikom na djelu, jezikom u tijeku,[2] jezikom u stanju rađanja, jezikom u rasulu.

Danas ima psihopatologa koji pri proučavanju govornih poremećaja golemu važnost pridaju jezikoslovnim problemima; stanovita od tih pitanja načeta su i u najboljim raspravama o afaziji što su se pojavile u zadnje vrijeme.[4] Pa ipak, to opravdano inzistiranje na prinosu jezikoslovaca istraživanju njemoće u većini se slučajeva još uvijek ne uzima u obzir. Primjerice jedna nova knjiga, koja se u veliku opsegu bavi složenim i zamršenim problemima dječje afazije, poziva na usklađivanje različitih disciplina te zahtijeva kooperaciju otorinolaringologa, pedijatara, audiologā, psihijatara i pedagoga; ali preko znanosti o jeziku šutke se prelazi, kao da poremećaji u govornoj percepciji nemaju baš nikakve veze s jezikom.[5] To izostavljanje izaziva to veće žaljenje

[1] Hughlings Jackson, *Papers on affections of speech* (pretiskao ih i protumačio H. Head), »Brain« XXXVIII (1915).

[2] E. Sapir, *Language*, New York, 1921, poglavlje VII: *Language as a historical product; drift.*

[3] Vidi na primjer diskusiju o afaziji u Nederlandsche Vereeniging voor Phonetische Wetenschappen u člancima jezikoslovca J. van Ginnekena te dvojice psihijatara, F. Grewela i V. W. D. Schenka, u »Psychiatrische en Neurologische Bladen«, XLV (1941), str. 1035 i dalje; usp: nadalje F. Grewel, *Aphasie en linguistiek,* Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde, XCIII (1949), str. 726 i dalje.

[4] A. R. Luria, *Travmatičeskaja afazija,* Moskva, 1947; Kurt Goldstein, *Language and language disturbances,* New York, 1948; André Ombredane, *L'aphasie et l'élaboration de la pensée explicite,* Paris, 1951.

[5] H. Myklebust, *Auditory disorders in children,* New York, 1954.

što je sam pisac voditelj kliničkih istraživanja slušnosti i njemoće u djece na Northwestern University, gdje radi i jezikoslovac Werner F. Leopold, daleko najbolji američki stručnjak za dječji jezik.

Za kašnjenje u združenu istraživanju afazije odgovorni su i jezikoslovci. U usporedbi s podrobnim lingvističkim promatranjima djece različitih zemalja, glede afatičara nije se učinilo baš ništa. Niti je bilo ikakva pokušaja da se reinterpretiraju te s lingvističkog motrišta sistematiziraju raznovrsni klinički podaci o raznim tipovima afazije. Ta istina iznenađuje još više s obzirom na činjenicu da je s jedne strane začudan napredak strukturalne lingvistike opskrbio istraživača djelotvornim pomagalima i metodama za proučavanje opadanja rječitosti te da, s druge strane, afatička dezintegracija jezičnih uzoraka može jezikoslovcu pribaviti novih uvida u opće zakone jezika.

Primjena čisto lingvističkih kriterija u interpretiranju i klasificiranju afazijskih činjenica može bitno pridonijeti znanosti o jeziku i jezičnim poremećajima, dakako uz uvjet da jezikoslovci, postupajući s psihologijskim i neurologijskim podacima, ostanu temeljiti i oprezni kao što su bili`i na svom tradicionalnom području. Ponajprije bi morali biti upoznati s tehničkim nazivljem i postupcima medicinskih disciplina koje se bave afazijom, potom bi trebali izvješća o kliničkim slučajevima podvrgnuti potpunoj lingvističkoj raščlambi, a zatim i sami raditi s afatičarima, kako bi pojedinim slučajevima pristupili izravno, ne samo reinterpretirajući već pripravljene zabilježbe što su bile zamišljene i razrađene posve drugačije.

Postoji jedna razina afazijskih pojava na kojoj je u posljednjih dvadesetak godina među psihijatrima i jezikoslovcima koji su se pozabavili tim problemom došlo do začudnog sporazuma; razina naime dezintegracije glasovnog sustava.[6] To raspadanje pokazuje stanoviti vremenski poredak velike pravilnosti. Afazijska se regresija pokazala zrcalnom slikom stjecanja govornih zvukova u djeteta, ona kazuje djetetov razvoj s obratne strane. Nadalje,

[6] Osiromašenje fonološkog sustava u afatičara promatrala je i raspravila lingvistica Marguerite Durand zajedno s psihopatolozima Th. Alajouanineom i A. Ombredaneom (u njihovu zajedničkom radu *Le syndrome de désintégration phonétique dans l'aphasie,* Paris, 1939), te R. Jakobson (prvotna je skica bila izložena na Međunarodnom kongresu lingvista u Bruxellesu 1939. - vidi N. Trubetzkoy, *Principes de phonologie,* Pariz, 1949, str. 367-379 – a kasnije je proširena u stanoviti nacrt, *Kindersprache, Aphasie und allgemeine Lautgesetze,* Uppsala Universitets Arsskrift, 1942 : 9), a potom je to osiromašenje opširnije proučeno u *Sound and Meaning* (što će uskoro biti objavljeno kod Wiley and Sons zajedno s The Technology Press). Usp. Goldstein, str. 32 i dalje.

usporedba dječjeg jezika i afazije omogućuje ustanovljavanje nekolikih zakona implikacije. To istraživanje poretka stečevina i gubitaka te općih zakona implikacije ne treba ograničavati samo na sustav fonema, već ga valja proširiti i na gramatički sustav. U tom je smjeru učinjen tek malen broj pokušaja, a te je napore vrijedno nastaviti.[7]

[7] Skupnog su se istraživanja o stanovitim gramatičkim poremećajima latili svojedobno na Sveučilišnoj klinici u Bonnu jedan lingvist, G. Kandler, i dva liječnika, F. Panse i A. Leischner; vidi njihovo izvješće, *Klinischeundsprachwissenschaftliche Untersuchungenzum Agramatismus*, Stuttgart, 1952.

II. Dvostruki značaj jezika

Govoriti, to podrazumijeva izbor stanovitih jezičnih čestì i njihovo slaganje u jezične jedinice višeg stupnja složenosti. Od prve se to nàdaje na leksičkoj razini: govornik izabire riječi te ih slaže u rečenice shodno sintaktičkom sustavu jezika kojim se služi; rečenice se sa svoje strane slažu u iskaze. Govornik međutim pri izboru riječi nipošto ne djeluje posve slobodno: izbor mu (osim u rijetkom slučaju pravog neologizma) valja obaviti polazeći od rječničkog blaga što ga zajednički posjeduju on i primatelj poruke. Inženjer komunikacija najtočnije se približuje biti govornog čina drži li da u najboljoj mogućoj razmjeni obavijesti govorniku i slušatelju stoji na raspolaganju više ili manje ista »kartoteka *prethodno izrađenih* predodžaba«: pošiljatelj rječite poruke izabire jednu od tih »prethodno stvorenih mogućnosti«, pa se pretpostavlja da će primatelj učiniti istovjetan izbor unutar iste skupine »već predviđenih i pribavljenih mogućnosti«.[8] Tako djelotvornost govornog događaja zahtijeva da sudionici u njemu rabe kakav zajednički kod.

»'Jeste li rekli *pig* (svinja) ili *fig* (smokva)?', reče Mačka. 'Rekla sam *pig*', odgovori Alica.« U tom se izdvojenom iskazu primatelj, Mačka, nastoji domoći jezičnog izbora što ga je obavila pošiljateljica. U kodu koji je zajednički i Mački i Alici, to jest u govornom engleskom, razlika između zatvornog i neprekidnog suglasnika, premda je sve drugo isto, može izmijeniti značenje poruke. Alica je iskoristila razlikovno obilježje »zatvornost *nasuprot* neprekidnost«, odbacujući pritom drugo da bi izabrala prvo od sučeljenih obilježja; i u istom govornom činu to je rješenje kombinirala s nekakvim drugim istodobnim obilježjima, služeći se gravisnošću i napetošću onoga /p/ u opreci prema akutnosti /t/ i opuštenosti /b/. I tako su se sva ta svojstva složila u snop razlikovnih obilježja, u takozvani fonem. Fonemu /p/ slijede tad fonemi /i/ i /g/, koji su i sami snopovi istodobno

[8] D. M. McKay, *In search of basic symbols,* »Cybernetics«, Transactions of the Eighth Conference, New York, 1952, str. 183.

Lewis Carroll, *Alica u zemlji čudesa,* VI. poglavlje. (Prevoditelj je ostavio izvorne engleske riječi, jer se na njima temelji i obavlja Jakobsonova fonološka raščlamba. - Op. prev.)

proizvedenih razlikovnih obilježja. Odatle su konkurencija (nadmetanje) simultanih česti i konkatenacija (ulančavanje) sukcesivnih česti dva načina na koja mi, govornici, slažemo jezične sastavnice.

Ni snopove kao što su *Ipl* ili /f/ a ni nizove snopova kao što su /pig/ ili /fig/ nije izumio govornik koji se njima služi. A niti se razlikovno obilježje »zatvornost *versus* neprekidnost« pa ni fonem /p/ zbiva izvan kakva konteksta. Obilježje zatvornosti pojavljuje se u kombinaciji s nekim drugim konkurentnim obilježjima, a riznica kombinacija tih obilježja u foneme kao što su /p/, /b/, /t/, /d/, /k/, /g/ itd. ograničena je kodom danoga jezika. Kod postavlja granice mogućim kombinacijama fonema *Ipl* s drugim fonemima koji mu slijede i/ih prethode; i samo se dio dopuštenih nizova fonema u zalihi riječi danoga jezika rabi i ostvarajno. Pa čak i kad su teorijski moguće i druge kombinacije fonema, govornik je u pravilu samo rabitelj, ne i kovač riječi. Suočeni s pojedinim riječima, očekujemo da to budu kodirane jedinice. Da bi tko shvatio na primjer riječ *nylon,* mora znati značenje koje se toj riječi pridaje u leksičkom kodu modernoga engleskog.

U svakom jeziku postoje i kodirane skupine riječi, koje se zovu riječi - fraze (frazemi). Značenje idioma *how do you do* (kako ste) nije moguće izvesti pridodavanjem značenja njezinih leksičkih sastavnica; cjelina nije jednaka zbroju njezinih dijelova. Skupine riječi koje se u tom pogledu vladaju kao jedinstvene riječi općenit su ali nipošto tek rubni slučaj. Da bismo razumjeli pretežitu većinu skupina riječi moramo biti upoznati s riječima sastavnicama te sa sintaktičkim pravilima njihova slaganja. Unutar tih granica slobodno nam je raspoređivati riječi u nove kontekste. Ta je sloboda dakako relativna, i pritisak uhodanih klišeja na izbor kombinacija znatan je. Ali nije moguće zanijekati slobodu u sklapanju posve novih konteksta, unatoč relativno neznatnoj vjerojatnoći njihova pojavljivanja.

Tako u kombiniranju jezičnih jedinica postoji stanovita uzlazna ljestvica slobode. Pri kombiniranju razlikovnih obilježja u foneme sloboda pojedinca govornika ravna je ništici; kod je već utvrdio sve mogućnosti što ih je u dotičnu jeziku moguće rabiti. Sloboda kombiniranja fonema u riječi omeđena je, ograničena na rubnu situaciju kovanja riječi. Pri oblikovanju rečenica putem riječi govornik trpi manju stegu. I konačno, pri slaganju rečenica u iskaze prestaje djelovanje obvezatnih pravila sintakse, a sloboda individualnog govornika da stvara nove kontekste bitno se

povećava, premda ne valja zanemariti ni brojne stereotipne iskaze.

Svaki jezični znak uključuje dva načina organizacije:

1. Kombinaciju (slaganje). Svaki je znak sačinjen od sastavnih znakova i/ili pojavljuje se samo u kombinaciji s drugim znakovima. To znači da svaka jezična jedinica služi istodobno kao kontekst jednostavnijim jedinicama i/ili pak svoj pravi kontekst nalazi u kakvoj složenijoj jezičnoj jedinici. Odatle se svakim ostvarenim okupljanjem jezičnih jedinica one povezuju u kakvu višu jedinicu: slaganje i kontekstuiranje dva su lica jedne te iste operacije.

2. Selekciju (izabiranje). Izbor među alternantama podrazumijeva i mogućnost zamjene jedne drugom, koja joj je s jednog motrišta jednakovrijedna a s drugog različna. Zapravo su izbor i supstituiranje dva lica jedne te iste operacije.

Temeljnu ulogu što je te dvije operacije igraju u jeziku jasno je zapazio Ferdinand de Saussure. Međutim, od dviju podvrsta slaganja - konkurencije i konkatenacije – ženevski je jezikoslovac prepoznavao samo drugu, vremenski slijed. Unatoč njegovu čistom uvidu u fonem kao u skup razlikovnih obilježja *(elements différentielles des phonèmes)*, taj je učenjak podlegao tradicionalnoj vjeri u linearni značaj jezika *»qui exclut la possibilité de prononcer deux elements a la fois«.*[10]

Da bi razgraničio dva načina organizacije što smo ih opisali kao slaganje i izabiranje, F. de Saussure veli da je prvi *»in praesentia:* on počiva na dva ili više izraza jednako nazočna u kakvu ostvarenom nizu«, dok drugi »sjedinjuje izraze *in absentia* u kakav virtualno pomišljiv niz«. To će reći, selekcija se (i, shodno tomu, zamjenjivanje) tiče česti združenih u kod ali ne i u danu poruku, dok su u slučaju kombinacije česti združene u dvjema ili samo u jednoj ostvarenoj poruci. Primatelj razabire da je dani iskaz (poruka) kombinacija sastavnih dijelova (rečenica, riječi, fonema) izabranih iz pohrane svih mogućih sastavnih dijelova (koda). Sastavnice kakva konteksta imaju status supostavljenosti, dok su u kakvoj supstitucijskoj skupini one uzajamno vezane različitim stupnjevima sličnosti, koji osciliraju od jednakovrijednosti sinonima do zajedničke jezgre antonima.

[10] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale, 2.* izd., Paris, 1922, str. 68 i d. te 170 i d.

Svakom jezičnom znaku te dvije operacije pribavljaju dvije skupine interpretatora, da se poslužimo tim korisnim pojmom što ga je uveo Charles Sanders Peirce:[11] postoje dvije referencije što služe interpretatoru znaka - jedna prema kodu a druga prema kontekstu, bio on kodiran ili slobodan; i u svakom od tih dvaju načina znak se odnosi prema kakvoj drugoj skupini jezičnih znakova, u prvom slučaju zamjenljivošću a u drugom svrstavanjem. Stanovitu značenjsku jedinicu moguće je zamijeniti drugim, izričitijim znakovima istoga koda, čime se otkriva njegovo opće značenje, dok mu je kontekstualno značenje određeno njegovom povezanošću s drugim znakovima unutar istoga niza.

Sastavnice svake poruke unutrašnjim su odnošenjem nužno povezane s kodom, a odnošenjem izvanjskim povezane su s porukom. Jezik iz svojih različitih aspekata rabi oba ta načina odnošenja. Razmjenjivale se poruke ili se priopćavanje odvijalo jednosmjerno od pošiljatelja k primatelju, između sudionika u svakom govornom događaju mora postojati neka vrst dodira da bi se osigurao prijenos poruke. Prostorna, a često i vremenska odijeljenost dvaju pojedinaca, pošiljatelja i primatelja, premošćuje se kakvim unutrašnjim odnosom: u njemu treba postojati stanovita jednakovrijednost između simbola što ih rabi pošiljatelj i onih što ih poznaje i interpretira primatelj. Ne postoji li takve jednakovrijednosti poruka ostaje jalova — sve ako i dopre do primatelja ona ostaje bez učinka.

[11] Ch. S. Peirce, *Collected Papers,* II. i IV, Cambridge, Mass., 1932, 1934. V. Predmetno kazalo.

IH. Poremećaj sličnosti

Jasno je da smetnje u govoru mogu u različitim stupnjevima djelovati na pojedinčevu sposobnost da slaže i izabire jezične jedinice, pa se pri opisu, raščlambi i klasifikaciji raznih oblika afazije od dalekosežna značenja pokazuje zapravo pitanje, koja je od tih dviju operacija narušena prvenstveno. Ta je dihotomija možda još pobudljivija od klasične (u ovoj raspravi nedodirnute) distinkcije između emisijske i recepcijske afazije, a ona kazuje koja je od tih dviju funkcija u razmjeni govora posebno pogođena, kodiranje ili dekodiranje riječitih poruka.

Slučajeve afazije Head je pokušao rasporediti u određene skupine,[12] i svakoj je od tih podvrsta nadjenuo »neko ime izabrano da označi najizrazitiji manjak u ophođenju riječima i rečenicama te u njihovu razmjenjivanju« (str. 412). Slijedeći taj nacrt, mi lučimo dva temeljna tipa afazije - ovisno o tomu nalazi li se glavni nedostatak u izboru i zamjenjivanju, uz relativnu postojanost slaganja i kontekstuiranja; ili, obratno, u slaganju i kontekstuiranju, uz relativnu očuvanost normalnog izbora i zamjenjivanja. Izrađujući nacrt tih dvaju suprotnih uzoraka afazije uglavnom ću se služiti Goldsteinovim podacima.

Afatičarima prvoga tipa (nedostatak u izboru) prijeko potreban i presudan čimbenik jest kontekst. Predoče ili se takvu bolesniku ulomci riječi ili rečenica, on ih spremno nadopunjuje. Njegov je govor puko relacijski: lako nastavlja razgovor, ali ima poteškoća sa započinjanjem dijaloga; sposoban je odgovoriti zbiljskom ili zamišljenom pošiljatelju kad je on primatelj poruke ili kad zamišlja da to jest. No posebno mu je teško proizvesti pa čak i razumjeti zatvoren diskurz kao što je to monolog. Što mu riječi više ovise o kontekstu, lakše izlazi na kraj sa svojom govornom zadaćom. No osjeća se nesposobnim izgovoriti rečenicu koja nije odgovor ni na repliku sugovornikovu ni na zbiljsku situaciju. Rečenicu »Kiši.« izgovaratelju je nemoguće proizvesti ne vidi li da doista kiši. Što je izgovaranje dublje uronjeno u riječiti ili nerječiti kontekst to su veći izgledi da će ga taj razred bolesnika s uspjehom izvesti.

12 H. Head, *Aphasia and kindred disorders of speech,* I, New York, 1926.

Isto tako, što je neka riječ ovisnija o drugim riječima iste rečenice i što je više upućena na sintaktički kontekst, to na nju manje djeluje ta govorna smetnja. Stoga su riječi sintaktički podvrgnute suglasju ili gramatičkoj rekciji otpornije, dok glavni rečenični agens, subjekt, teži biti ispušten. Dokle god je bolesniku upravo polazak glavna zapreka, očito je da će i do klonuća doći baš na polaznoj točki, na kamenu temeljcu rečeničnog uzorka. U tom tipu jezičnih smetnji rečenice se začinju kao eliptični nizovi što ih imaju nadopuniti prethodne rečenice koje je izgovorio, ako ne i zamislio, sam afatičar, ili koje je primio od drugog sudionika u razgovoru, zbiljskog ako ne i izmišljenoga. Ključne se riječi mogu ispustiti ili istisnuti apstraktnim anaforičkim zamjenama.[13] Stvarna se imenica, kako je to zapazio Freud, nadomješta kakvom imenicom vrlo općenitom, na primjer u jeziku francuskih afatičara imenicama *machin, chose.*[14] U jednom njemačkom dijalektalnom primjeru »amnezijske afazije« što ga je promatrao Goldstein (str. 246 i d.) *Ding* (stvar) ili *Stückle* (komadić) dolazilo bi na mjesto svih imenica za neživo a *überfahren* (izvesti) namjesto glagola raspoznatljivih iz konteksta ili situacije, pa su u očima bolesnika bili dakako suvišni.

Osobito su sklone preživjeti riječi s inherentnom upućenošću na kontekst, na primjer zamjenice i zamjenički prilozi, pa riječi koje služe isključivo izgradnji konteksta, na primjer veznici i pomoćni glagoli. Za ilustraciju neka posluži tipična rečenica jednog bolesnika Nijemca, što ju je zabilježio Quensel a naveo Goldstein:

> »Ich bin doch hier unten, na wenn ich gewesen Bin ich wees nicht, we das, nu wenn ich, ob das nun doch, noch, ja. Was Sie her, wenn ich, och ich weess nicht, we das hier war ja ...«

Tako je tim tipom afazije u njezinu kritičnom stadiju očuvana samo okosnica, očuvane su dakle samo vezivne karike priopćavanja.

U teoriji jezika od ranoga se srednjeg vijeka do danas nije prestalo ponavljati da riječ izvan konteksta nema nikakva značenja. Valjanost je te tvrdnje međutim omeđena na afaziju ili, točnije, na jedan tip afazije. U patološkim slučajevima o kojima raspravljamo izdvojena riječ zapravo ne znači drugo do li »tralala«. Kao što su iznijeli na vidjelo brojni testovi, takvim su bolesnicima dvije pojave iste riječi u dvama različitim kontek-

[13] Usp. L. Bloomfield, *Language,* New York, 1933, XV. poglavlje: *Substitution.*

[14] S. Freud, *On aphasia,* London, 1953, str. 22.

stima puki homonimi. Budući da razlikovne riječi donose veću količinu obavijesti negoli homonimi, poneki afatičari toga tipa skloni su kontekstualne varijante jedne te iste riječi istisnuti različitim izrazima, od kojih je svaki specifičan za dane okolnosti. Tako Goldsteinov bolesnik nikada nije izgovarao riječ *nož* samu, nego je, već prema porabi i okolnostima, nož alternativno nazivao *šiljilo za olovke, gulilo za jabuke, nož za rezanje kruha, nož i vilica* (str. 62); tako se riječ *nož* od slobodna **oblika,** kadra da se pojavljuje sama, prometnula **u vezani oblik.**

»Imam dobar stan, predsoblje, spavaću sobu, kuhinju«, veli Goldsteinov bolesnik. »Ima i velikih stanova, samo straga žive *neženje.«* Umjesto tog *neženje* mogao je stajati eksplicitniji oblik, skupina riječi *nevjenčani ljudi,* ali je govornik izabrao baš taj izraz od jedne riječi. Višekratno zamoljen da kaže što je to neženja, bolesnik nije odgovorio i bio je »očito žalostan« (str. 270). Odgovor koji bi otprilike glasio: »Neženja je nevjenčan čovjek«, takav bi odgovor tvorio jednadžbenu predikaciju i tako projekciju jednog supstitucijskog skupa iz rječničkog koda engleskog jezika u kontekst dane poruke. Jednakovrijedni izrazi postaju dvama suodnosnim dijelovima rečenice pa su shodno tomu povezani susljednošću. Bolesnik je bio sposoban izabrati primjeren izraz *neženja* sve dok ga je podržavao kontekst običnog razgovora o »stanovima za neženje«, ali je bio nesposoban da za predmet jedne rečenice iskoristi supstitucijski skup *neženja = nevjenčan čovjek,* i to zato jer mu je bila narušena sposobnost autonomnog izbora i zamjenjivanja. Jednadžbena rečenica koja se od bolesnika uzalud zahtijevala nosi kao jedinu svoju obavijest: »'Neženja' znači nevjenčan čovjek« ili »Nevjenčan čovjek zove se 'neženja'«.

Ista poteškoća nastaje kad se od bolesnika traži da imenuje predmet što mu ga pokazuje ili kojim rukuje ispitivač. Afatičar s manom u funkciji zamjenjivanja neće nadopuniti promatračevu kretnju - pokaz odnosno rukohvat - imenom označena predmeta. Umjesto da veli: »To je [se zove] olovka«, on će samo nadovezati eliptičnu opasku o njezinoj uporabi: »Za pisanje«. Ako je nazočan jedan od dvaju sinonimnih znakova (na primjer riječ *neženja* ili pokaz prstom na olovku), drugi mu znak (na primjer skup riječi *nevjenčan čovjek* odnosno riječ *olovka)* biva redundantan pa shodno tomu i suvišan. Afatičaru su oba ta znaka u komplementarnoj distribuciji: ako je jedan od njih proizveo ispitivač, pacijent će izbjeći njegov sinonim: »Sve razumijem« ili »Ich weiß es schon (To već znam)« bit će mu tipična reakcija. Slično će, naslika li ga se, predmet izgubiti svoje ime: riječit je

znak potisnut znakom pikturalnim. Kad su jednom Lotmarovom pacijentu predočili crtež kompasa, on je odgovorio: »Da, to je... Znam čemu pripada, ali se ne mogu sjetiti tehničkog izraza... Da... smjer... za pokazivanje smjera... magnet pokazuje sjever.«[15] Takvi se bolesnici, rekao bi Peirce, ne uspijevaju od indeksa ili od ikona prikloniti odgovarajućem rječitom simbolu.[16]

Pa i jednostavno ponavljanje kakve riječi što ju je izrekao promatrač bolesniku se čini nepotrebno zališnim, pa je on unatoč primljenim uputama nije sposoban ponoviti. Zamoljen da ponovi riječ »ne«, jedan je pacijent odgovorio: »Ne, ja ne znam kako da to učinim.« Dok se dakle u kontekstu svoga odgovora (»*Ne, ja ne*...«) riječju poslužio spontano, nije mogao proizvesti ni onaj najčišći oblik jednadžbene predikacije, tautologiju a = a : »ne« jest »ne«.

Jedan od važnih prinosa simboličke logike znanosti o jeziku jest naglasak na distinkciji između jezika - predmeta i metajezika. Kako veli Carnap, »da bismo govorili *o* kakvu jeziku - predmetu, potreban nam je nekakav metajezik«.[17] Na tim se dvjema različitim razinama jezika može rabiti i ista jezična zaliha; tako možemo govoriti na engleskom (kao na metajeziku) o engleskom (kao jeziku-predmetu), pa engleske riječi i rečenice interpretirati s pomoću engleskih sinonima, perifraza i parafraza. Očito je da takve operacije, što su ih logičari nazvali metajezičnima, nisu njihov izum: daleko od toga da bi bile ograničene na sferu znanosti, one se pokazuju integralnim dijelom naših uobičajenih jezičnih djelatnosti. Sugovornici se u dijalogu često zaustavljaju da provjere služe li se oni uopće istim kodom. »Pratite li me? Vidite li što time mislim?«, pita govornik, ili pak upada sam slušatelj s onim »Što time mislite?«. Pa zamjenjujući znak koji je u pitanju kakvim drugim znakom iz istoga jezičnog koda, ili čitavom skupinom znakova toga koda, pošiljatelj poruke traži kako da ona dekoderu bude pristupačnija.

Interpretacija jezičnog znaka pomoću drugih, u stanovitom pogledu homogenih znakova istoga tog jezika, metajezična je operacija koja bitnu ulogu igra i pri učenju jezika u djeteta. Najnovija su promatranja pokazala koliko značajno mjesto

[15] F. Lotmar, *Zur Pathophysiologie der erschwerten Wortfindung bei Aphasischen,* »Schweiz. Archiv für Neurologie und Psychiatrie«, XXXV (1933), str. 104.

[16] Ch. S. Peirce, *The icon, index and symbol,* u *Collected Papers,* II, Cambridge, Mass., 1932.

R. Carnap, *Meaning and necessity,* Chicago, 1947, str. 4.

zauzima razgovor o jeziku pri ovladavanju riječima u predškolske djece. Utjecanje metajeziku neophodno je i radi stjecanja jezika i radi njegova normalnog funkcioniranja. Afatički nedostatak u »sposobnosti imenovanja« zapravo je gubitak metajezika. Doista su navedeni primjeri jednadžbene predikacije, što ih se utaman zahtijevalo u bolesnika, metajezične rečenice koje se odnose na engleski jezik. Izričita bi Lm formulacija mogla glasiti: »U kodu kojim se mi služimo naziv toga naznačenog predmeta jest 'olovka'«; ili: »U kodu kojim se mi služimo riječ 'neženja' i perifraza 'nevjenčan čovjek' jesu ekvivalenti.«

Takav se afatičar ne može s neke riječi prebaciti ni na njezine sinonime i perifraze, a niti na njezine *heteronime* tj. na njezine ekvivalentne izraze u drugim jezicima. Simptomatična je manifestacija toga poremećaja gubitak poliglotskog dara i samoograničenje na jednu jedinu dijalekatsku podvrstu jednoga jedinog jezika.

Prema jednoj staroj predrasudi, koja se međutim periodički navraća, jedinom se pravom jezičnom zbiljom držao osebujan govor što karakterizira pojedinčev način govora u danu času, nazvan idiolekt. U raspravi o tom pojmu bile su iznesene i sljedeće primjedbe:

> »Govoreći s kakvom novom osobom svatko vazda hotimice ili nehotice pokušava naići na zajednički rječnik: bilo zato da mu ugodi, bilo jednostavno zato da se sporazumije, bilo konačno zato da je se otarasi, rabi se rječnik pošiljateljev. U području jezika ne postoji nešto poput privatnog vlasništva: sve je podruštvenjeno. Razmjena riječi, kao i svaki drugi oblik odnosa među ljudima, zahtijeva bar dva sudionika, a idiolekt se pokazuje ponešto nastranom fikcijom.«[18]

Ta tvrdnja zahtijeva međutim i jednu ogradu: afatičaru koji je izgubio sposobnost prekljućivanja koda (*code-switching*) njegov »idiolekt« postaje doista jedinom jezičnom zbiljom. Dokle god on govor drugoga ne drži porukom upućenom baš njemu u njegovu vlastitom modelu govora, on se osjeća onako kako je to izrazio jedan Hemphilov i Stengelov pacijent: »Posve vas jasno čujem, ali ne mogu shvatiti što velite... Čujem vaš glas, ali ne i riječi... On se ne izgovara.«[19] Govor drugoga on drži bilo nekakvim larifarijem bilo kazanim na nepoznatu jeziku.

Kao što smo već spomenuli, sastavnice kakva konteksta ujedi-

[18] *Results of the Conference of Anthropologists and Linguists,* Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics, VIII (1953), str. 15.

[19] R. E. Hemphil i E. Stengel, *Pure word deafness,* Journal of Neurology and Psychiatry, III (1940), str. 251-62.

njuje stanovita izvanjska relacija susljednosti, i unutrašnja relacija sličnosti, koja je u podlozi supstitucijskom skupu. Odatle se u afatičara oštećene zamjenljivosti a nenarušena kontekstuiranja upravo operacije što uključuju sličnost uklanjaju onima što se temelje na susljednosti. Moglo bi se predvidjeti da će u takvim okolnostima svako semantičko okupljanje prije voditi prostorna ili vremenska susljednost negoli sličnost. I zbilja, Goldsteinovi nam testovi potvrđuju takva očekivanja: kad su od jedne bolesnice takvoga tipa zatražili da nabroji nekoliko imena životinja, ona ih je izložila istim slijedom kojim je životinje bila vidjela u zoološkom vrtu; isto tako, unatoč primljenim uputama da stanovite predmete sredi prema boji, veličini i obliku, ona ih je razvrstala na osnovi njihove prostorne susljednosti, na primjer kućanski predmeti, uredski materijal itd., a taj je raspored opravdavala pozivajući se na izlog u kojemu je »malo važno *što* (p'otc. A. S.) su te stvari«, tj. one ne moraju biti slične (str. 61 i d., 263 i d.). Ista je bolesnica nadalje bila voljna imenovati glavne boje - crveno, modro, zeleno, žuto - ali je ta ista imena odbila protegnuti i na prijelazne podvrste (str. 268 i d.), jer riječi njoj nisu posjedovale sposobnost da nose i dodatna značenja, značenja izmijenjena, povezana sličnošću s njihovim temeljnim značenjima.

Valja se složiti s Goldsteinovim zapažanjem da su bolesnici toga tipa »shvaćali riječi u njihovim doslovnim značenjima, ali ih se nije moglo navesti da razumiju metaforički značaj istih tih riječi« (str. 70). Bilo bi međutim neovlašteno uopćavanje kad bi se tvrdilo kako im je slikovni govor dokraja nerazumljiv. Između dviju stožernih figura govora, metafore i metonimije, afatičari narušene sposobnosti izbora uvelike rabe drugu, koja se temelji na susljednosti. *Vilica* se zamjenjuje s *nožem, stol* sa *svjetiljkom, dim* s *lulom, jelo* s *pržilom.* O takvu jednom tipičnom slučaju izvješćuje Head:

> »Kad se nije uspijevao prisjetiti naziva za 'crno', opisao ga je kao 'ono što se čini za mrtvoga'; to je skratio u 'mrtav'« (I, str. 198).

Takve je metonimije moguće obilježiti kao projekcije s crte običnog konteksta na crtu supstitucije i izbora: neki je znak (npr. *vilica),* koji se obično pojavljuje istodobno s kakvim drugim znakom (npr. *nož*), moguće upotrijebiti umjesto toga drugog znaka. Skupine riječi poput »vilica i nož«, »stolna svjetiljka«, »pušiti lulu«, inducirale su metonimije *vilica, stol, lula;* odnos između porabe predmeta (prženje) i sredstvo njegove proizvodnje podloga je metonimiji *jesti* umjesto *pržilo.* »Kada se oblači

crno?« - »Kad se žali za mrtvim.«: umjesto da se imenuje boja, naznačuje se uzrok njezine tradicionalne porabe. Bijeg od istosti k susljednosti osobito se snažno doima u slučajevima poput jednoga Goldsteinova bolesnika, koji bi na zahtjev da ponovi kakvu riječ odgovarao metonimijom, pa bi na primjer umjesto *prozor* kazao *staklo* a umjesto *Bog, nebo* (str. 280).

Kada je snažno uzdrmana moć izbora a dar slaganja očuvan makar djelomice, svekoliko bolesnikovo rječito vladanje određuje susljednost, pa taj tip afazije možemo označiti kao poremećaj sličnosti.

IV. Poremećaj susljednosti

Od 1864. pa nadalje često su se isticale rečenice iz pionirskih spisa Hughlingsa Jacksona, koji su znatno pridonijeli modernom proučavanju jezika i jezičnih smetnji:

> Nije dovoljno kazati da se govor sastoji od riječi. On se sastoji od riječi koje se jedna prema drugoj odnose na osobit način; pa nema li pravog suodnošenja medu njegovim dijelovima, iskaz će biti puki slijed imena, koji ne otjelovljuje nikakvu rečenicu. (str. 66)[20]
>
> Gubitak govora jest gubitak sposobnosti za građenje rečenica... Biti bez govora ne znači i biti posvema bez riječi. (str. 114)[21]

Narušenost sposobnosti za građenje rečenica ili, govoreći općenito, za kombiniranje jednostavnijih jezičnih česti u složenije jedinice, svodi se zapravo na jedan tip afazije, suprotan tipu o kojemu se raspravljalo u prethodnom poglavlju. Ne postoji bezrječnost, jer je sačuvana čest u većini takvih slučajeva baš riječ, koju je moguće definirati kao najvišu među obvezatno kodiranim jezičnim jedinicama, a to će reći da vlastite rečenice i iskaze sklapamo od zalihe riječi koju nam je priskrbio kod.

Taj tip afazije manjkava kontekstuiranja, a moglo bi ga se nazvati poremećajem susljednosti, smanjuje opseg i raznovrsnost rečenica. Izgubila su se sintaktička pravila koja riječi organiziraju u više jedinice; taj gubitak, zvan i agramatizam, prouzrokuje izopačenje rečenice do puke »hrpe riječi«, da se poslužimo tom Jacksonovom slikom.[22] Red riječi postaje kaotičan; rasule su se sveze gramatičke koordinacije i subordinacije, bilo skladbene bilo rekcijske. Kao što se moglo i očekivati, prve iščezavaju riječi opskrbljene funkcijama čisto gramatičkim, na primjer veznici, prijedlozi, zamjenice i članovi, posljedujući takozvanim »brzojavnim stilom«, premda su u slučaju poremećene sličnosti baš one najotpornije. *Što* riječ gramatički manje

[20] H. Jackson, *Notes on the physiology and pathology of the nervous system* (1868), »Brain«, XXXVIII (1915), str. 65-71.

[21] H. Jackson, On *affections of speech from disease of the brain* (1879), »Brain«, XXXVIII (1915), str. 107-29.

[22] H.Jackson, *Notes on the physiology and pathology of language* (1866), »Brain«, XXXVIII (1915), str. 48-58.

ovisi o kontekstu to joj je jača žilavost u govoru afatičara poremećene susljednosti, a to će prije biti ispuštena u bolesnika poremećene sličnosti. Tako će subjekt, »jezgrena riječ«, prva izostati iz rečenice u slučajevima poremećene sličnosti, a u suprotnom je tipu afazije ona naprotiv najmanje razorljiva.

Afazija koja ugrožava kontekstuiranje teži djetinjim iskazima od jedne rečenice odnosno rečenicama od jedne jedine riječi. Preživjeti uspijevaju samo neke od duljih, no stereotipnih, »ready made« rečenica. U uznapredovalim slučajevima te bolesti svaki se iskaz svodi na jednu jedinu rečenicu od samo jedne riječi. I dok se kontekst raspada, selektivnd se operiranje i dalje nastavlja. »Reći što je neka stvar, jest reći čemu je nalik«, pripominje Jackson (str. 125). Bolesnik ograničen na supstitucijski skup (kad je kontekstuiranje već manjkavo) odaje se sličnostima, i njegova približna izjednačavanja metaforičke su naravi, nasuprot onima metonimičkim, koja su bliska afatičarima suprotnog tipa. *Dalekozor* umjesto *sitnozor, vatra* umjesto *plinsko svjetlo,* tipični su primjeri takvih quasimetaforičkih izraza, kako ih je bio okrstio Jackson, jer za razliku od retoričkih ili pjesničkih metafora oni ne nude odlučan prijenos smisla.

U normalnu jeziku riječ je istodobno i sastavni dio nadređena konteksta, rečenice, i kontekst nadređen manjim sastavnicama, morfemima (najmanjim jedinicama opskrbljenima značenjem) i fonemima. Raspravljali smo već o učinku poremećene susljednosti na slaganje riječi u više jedinice. Istu narušenost, premda na ponešto različit način, zrcali i odnos između riječi i njezinih sastavnica. Jedno od tipičnih obilježja agramatičnosti jest i ukidanje fleksije: tako se na mjestu različnih finitnih glagolskih oblika pojavljuju neobilježene kategorije kakva je infinitiv, a u jezicima s deklinacijom nominativ na mjestu svih kosih padeža. Te pogreške nastaju djelomice s ukidanja rekcije i slaganja a djelomice s gubitka sposobnosti za razlaganje riječi na osnovu i nastavak. Jedna paradigma napokon (osobito kakav skup gramatičkih padeža, na primjer u engleskom *he, his, him,* ili pak vremena, na primjer *he votes - he voted)* nudi zapravo isti semantički sadržaj s različitih motrišta koja su uzajamno povezana susljednošću; povod više da afatičari poremećene susljednosti odbace takve skupove.

Isto tako, riječi izvedene iz istog korijena, na primjer *grant - grantor - grantee* (nadarbina, cedent, korisnik) itd., u pravilu su semantički srodne po susljednosti. Bolesnici o kojima je riječ ili su skloni ispuštanju izvedenica, ili im nerješivom biva dapače i kombinacija jednog korijena s derivacijskim nastavkom, pa čak

i složenica od dviju riječi. Često se navode slučajevi takvih bolesnika koji bi razumijevali i izgovarali složenice poput *Thanksgiving* (blagdan odavanja hvale) ili *Battersea* (udaranje mora), ali ne bi bili kadri shvatiti ili reći *thanks* i *giving* ili pak *batter* i *sea*. I dokle god je smisao izvedenice još na životu, pa se taj proces još uvijek rabi za stvaranje novotvorenica u kodu, moguće je zapaziti stanovitu težnju pojednostavnjivanju i automatizmu: čini li izvedenica semantičku cjelinu o kojoj nije moguće dokraja zaključiti polazeći od značenja njezinih sastavnica, Gestalt se razumijeva krivo. Tako ruska riječ *mokr-íca* znači »babura«, ali ju je jedan afatičar Rus protumačio kao »nešto vlažno«, posebno pak kao »vlažno vrijeme«, jer korijen *mokr-* znači »vlažan« a sufiks *-íca* označuje nositelja danoga svojstva, kako je to u *nelépica* »nešto čudno«, u *svetlica* »svijetao prostor«, u *temníca* »tamnica« (doslovce: »tamna soba«).

Prije drugoga svjetskog rata, dok je fonologija bila još najspornije područje znanosti o jeziku, pojedini su jezikoslovci izražavali dvojbe glede pitanja igraju li fonemi doista samosvojnu ulogu u našem ophođenju riječima. Ukazivalo se na to da su najmanje čestí kojima se u govornom činu doista ophodimo značenjske (signifikativne) jedinice, na primjer morfemi, dapače riječi, a da su puko razlikovne jedinice, kao što su to fonemi, tek umjetni konstrukt kojemu je svrha olakšati znanstveni opis i raščlambu nekog jezika. To motrište, što ga je Sapir obilježio kao »protivno realizmu«,[23] ostaje međutim savršeno valjano tiče li se stanovita patološkog tipa: u jednoj podvrsti afazije, koja se kadšto nazivala i »ataktičkom«, riječ je jedina očuvana jezična jedinica. Bolesnik posjeduje samo integralnu, nerastopivu sliku kakve njemu poznate riječi, a svi su mu drugi glasovni nizovi ili strani ili neproniční, ili ih pak on stapa u poznate riječi zanemarujući pritom fonetska odstupanja. Jedan je Goldsteinov pacijent »razabirao poneke riječi, ali... nije razabirao samoglasnike i suglasnike od kojih su se riječi sastojale« (str. 218). Jedan je afatičar, Francuz, prepoznavao, razumijevao, ponavljao i spontano izgovarao riječi *cafe* (kava) ili *pavć* (pločnik), ali nije bio kadar shvatiti, razlikovati ili ponoviti nizove lišene smisla, na primjer *féca, fake, kéfa, pafé*. Za normalna slušatelja koji govori francuski ne postoji nijedna od tih poteškoća dokle god se glasovni nizovi i njihove sastavnice uklapaju u francuski fonološki sustav. Takav slušatelj može dapače te

[23] E. Sapir, *The psychological reality of phonemes,* u *Selected writings,* Berkeley i Los Angeles, 1949, str. 46 i dalje.

nizove poimati i kao njemu nepoznate riječi ali vjerojatno pripadne francuskom leksiku i po svoj prilici različite značenjem, budući da se uzajamno razlikuju bilo redoslijedom svojih fonema bilo samim fonemima.

Biva li afatičar nesposoban rastaviti riječ na njezine fonemske sastavnice njegov će nadzor nad gradbom riječi oslabiti te će ubrzo uslijediti osjetna oštećenja fonema i njihovih kombinacija. Postupno sužavanje glasovnog uzorka u afatičara ide pravilnim putem unatrag, suprotno poretku fonemskih stečevina u dječjoj dobi. To sužavanje povlači sobom i inflaciju homonima te stanovito osiromašenje leksika. Nastavi li se još više to dvostruko - fonemsko i leksičko - onesposobljavanje, zadnji će preostaci govora biti izričaji od jedne jedine rečenice od jedne jedine riječi od jednog jedinog fonema: bolesnik opet zapada u početne faze jezičnog razvoja malog djeteta ili čak u njegovo predjezično stanje: u njega nastupa *aphasia universalis,* posvemašnji gubitak moći služenja govorom ili moći njegova razumijevanja.

Odvojenost dviju funkcija - jedna je razlikovna a druga značenjska - posebno je obilježje jezika usporedi li ga se s drugim semiotičkim sustavima. Sukob između tih dviju razina nastaje onda kad afatičar s manjkom u kontekstu očituje težnju ukidanju hijerarhije jezičnih jedinica te svođenju njihove ljestvice na jednu jedinu razinu. Zadnja razina koja preostaje ili je razred značenjskih vrijednosti, riječ, kao u slučajevima kojih smo se dotakli, ili pak razred vrijednosti razlikovnih, fonem. U ovom drugom slučaju bolesnik je još uvijek sposoban prepoznati, razlikovati i reproducirati foneme, ali gubi sposobnost da to isto učini i s riječima. U srednjem međuslučaju riječi se prepoznavaju, razlikuju i reproduciraju; ali prema zgodnoj Goldsteinovoj formuli, »njih je moguće shvatiti kao poznate ali ne i razumljene« (str. 90). Riječ tu gubi svoju normalnu značenjsku funkciju te poprima funkciju čisto razlikovnu, koja inače pripada fonemu.

V. Metaforički i metonimički pol

Podvrste afazije brojne su i raznolike, ali sve se njišu između dvaju stožernih tipova što smo ih upravo opisali. Svaki se oblik afatičnog poremećaja sastoji u više ili manje teškoj narušenosti bilo sposobnosti izabiranja i zamjenjivanja bilo sposobnosti slaganja i kontekstuiranja. Prva bolest donosi sobom pogoršavanje metajezičnih operacija, druga pak narušava sposobnost kojom se održava hijerarhija jezičnih jedinica. U prvom se tipu afazije potiskuje relacija sličnosti, u drugom relacija susljednosti. Pri poremećaju sličnosti tuđom biva metafora, pri poremećaju susljednosti pak metonimija.

Razvoj diskurza može se odvijati duž dvije različite semantičke crte: jedna tema može uvoditi drugu bilo putem njihove sličnosti bilo putem njihove susljednosti. Za prvi bi slučaj najpogodniji naziv bio metaforički put a za drugi metonimički put, budući da prvi svoj najzgusnutiji izraz nalazi u metafori, drugi u metonimiji. U afaziji se jedan ili drugi od tih procesa ograničuje ili posve zaustavlja - posljedak koji čini da jezikoslovcu proučavanje afazije bude osobito poučno. U normalnom su ophođenju govorom ta dva postupka neprekidno na djelu, ali će se pozornim motrenjem otkriti da pod utjecajem kulturnih modela, osobnosti i stila jezika prednost zadobiva sad ovaj sad pak onaj proces.

U jednom su dobro poznatom psihološkom testu djecu suočili s jednom imenicom te im rekli da riječima izraze prvo što im padne na pamet. U tom se pokusu nepromjenljivo očituju dvije suprotne jezične sklonosti; odgovor teži biti bilo zamjenom poticaju, bilo njegovom dopunom. U potonjem slučaju poticaj i odgovor zajedno tvore pravu sintaktičku konstrukciju, najčešće rečenicu. Ta su dva tipa reakcija nazvali reakcijama supstitucijskom odnosno predikacijskom.

Na poticaj *hut* (koliba) jedan je odgovor glasio: *burnt out* (je izgorjela); drugi: *is a poor little house* (je siromašna mala kuća). Obje su reakcije predikacijske; ali prva tvori čist narativni kontekst, dok je u drugoj povezanost sa subjektom *hut* dvostruka: s jedne je to strane položajna (naime sintaktička) susljednost, s druge pak semantička sličnost.

Isti je poticaj proizveo i sljedeće supstitucijske reakcije: tautologiju *hut;* sinonime *cabin* i *hovel;* antonim *palace* (palača), te metafore *den* (brlog) i *burrow* (jazbina). Sposobnost dviju riječi da se uzajamno zamjenjuju primjer je položajne sličnosti, a, osim toga, svi su ti odgovori na poticaj povezani i semantičkom sličnošću (ili pak kontrastom). Metonimički odgovori na isti poticaj, na primjer *thatch* (slama), *litter* (stelja) ili *poverty* (siromaštvo), kombiniraju i kontrastiraju položajnu sličnost sa semantičkom susljednošću.

Primjenjujući te dvije vrsti (sličnost i susljednost) iz njihovih obaju aspekata (položajni i semantički) - izborom dakle, kombiniranjem, rangiranjem - svaki pojedinac otkriva svoj osobni stil, svoje verbalne sklonosti i nagnuća.

Međudjelovanje tih dvaju elemenata posebno se ističe u umjetnosti riječi. Za proučavanje tog suodnošenja moguće je naći bogata gradiva u uzorcima stihova koji zahtijevaju obvezatan p a r a l e l i z a m među susljednim stihovima, na primjer u biblijskom pjesništvu ili u usmenoj predaji zapadne Finske, pa u stanovitoj mjeri i u ruskoj. Time se nudi objektivan kriterij glede onoga što u danoj jezičnoj zajednici slovi kao suglasje. Budući da se na svakoj jezičnoj razini - morfemskoj, leksičkoj, sintaktičkoj, frazeologijskoj - može pojaviti i jedna i druga od tih dviju relacija (sličnost i susljednost) - a svaka od njih još i iz jednog ili drugog od dvaju aspekata - stvorena je dojmljiva ljestvica mogućih konfiguracija. Prevagnuti može bilo koji od polova gravitacije. U ruskim narodnim pjesmama pretežu na primjer baš metaforičke konstrukcije, dok je u junačkim epovima presudan metonimički put.

Izbor između tih dviju alternanata mogu odrediti razni motivi. Glede književnih škola romantizma i simbolizma često se priznavalo prvenstvo metaforičkog procesa, ali se još nije dovoljno razabralo da baš prevlast metonimije utemeljuje i zapravo predodređuje takozvani »realistički« smjer, koji spada u međurazdoblje između zalaska romantizma i uspona simbolizma te se suprotstavlja i jednome i drugome. Hodeći stazom susljedbenih odnosa realistički pisac operira metonimičkim digresijama od fabule prema atmosferi i od likova prema prostorno-vremenskom okviru. Voli sinegdohičke podrobnosti. U prizoru samoubojstva Ane Karenjine umjetnička se pozornost Tolstojeva usredotočuje na junakinjinu torbicu; a u romanu *Rat i mir* isti se pisac služi sinegdohama »paperje na gornjoj usnici« i »gola ramena« da bi njima označio ženske likove kojima pripadaju te osobine.

Alternativna pretežitost jednoga odnosno drugog od tih dvaju

procesa nipošto se ne ograničuje samo na umjetnost riječi. Isto se osciliranje pojavljuje i u drugim, nejezičnim sustavima znakova.[24] Značajan je primjer iz povijesti slikarstva očito metonimička usmjerenost kubizma, u kojemu je predmet preoblikovan u skup sinegdoha; nadrealistički su slikari na to odgovorili stavom otvoreno metaforičkim. Nakon ostvarenja D. W. Griffitha film je svojom visoko razvijenom sposobnošću za izmjene kutova, za perspektivu i podešavanje motrišta prekinuo s kazališnom tradicijom te ustanovio dotad neviđenu ljestvicu sinegdohičkih krupnih planova i metonimičkih montaža. U filmovima poput onih Charliea Chaplina te je postupke opet potisnuo nov, metaforički tip »montaže«, i to svojim »pretapanjima« - filmskim poredbama.[25]

Dvostožerna struktura jezika (ili drugih semiotičkih sustava) te, u afaziji, prianjanje uz jedan od tih polova sve do isključivanja drugoga, to zahtijeva sustavno poredbeno proučavanje. Održavanje bilo koje od tih alternanata u dvama tipovima afazije valja sučeliti s prevlašću istoga pola u pojedinim stilovima, osobnim navikama, tekućim modama itd. Pozorna analiza i usporedba tih fenomena s cjelovitim sindromom odgovarajućeg tipa njemoće neodloživa je zadaća što se nàdaje zajedničkom istraživanju stručnjakā za psihopatologiju, psihologiju, lingvistiku, poetiku i semiotiku, opću znanost o znakovima. Ispada da je dihotomija o kojoj smo raspravljali od prvorazrednog značenja i učinka za svekoliko ophođenje govorom te za ophođenje među ljudima uopće.[26]

Da bismo ukazali na mogućnosti tako zamišljena poredbenog proučavanja izabrat ćemo jedan primjer iz ruske narodne pripovijetke, koja se kao vlastitim komičkim postupkom služi paralelizmom: »Toma je samac; Jeremija je neoženjen.« *(Fomá hólost; Erjóma nezenât.)* Ta su dva predikata u dvjema usporednim

[24] Svojedobno sam se bio odvažio na nekoliko pripomena o metonimičkom obratu u umjetnosti riječi *(Pro realizm u mystectvy,* »Vaplite«, Harkov, 1927, br. 2; *Randbemerkungen zur Prosa des Dichters Pasternak,* »Slawische Rundschau«, VII (1935), pa u slikarstvu *(Futurizm,* »Iskusstvo«, Moskva, 2. kolovoza 1919) i u filmu *(Upadek filmu,* »Listy pro umění a kritiku«, I, Prag, 1933), ali ključni problem tih dvaju stožernih procesa još uvijek čeka da bude podrobno proučen.

[25] Usp. Bela Balasz, *Theory of the Film,* London, 1952.

[26] Što se tiče psiholoških i socioloških aspekata te dihotomije vidi Batesonove nazore o »napredujućoj« i »selekcijskoj integraciji«, te nazore Parsonsove o »dihotomiji vezivanje-razdvajanje« u razvoju djece: J. Ruesch i G. Bateson, *Communication, the social matrix of psychiatry,* New York, 1951, str. 183 i dalje; T. Parsons i R. F. Bales, *Family, socialization and interaction process,* Glencoe, 1955, str. 119 i dalje.

rečenicama povezana sličnošću: zapravo su sinonimi. Subjekti su tih dviju rečenica vlastite imenice muškoga roda, morfološki su dakle slični, a inače označuju dva bliska junaka iste priče, koji imaju obaviti istovjetne radnje i tako opravdati porabu sinonimnih parova predikata. Neznatno izmijenjena verzija iste te konstrukcije dolazi i u jednoj poznatoj svatovskoj pjesmi, u kojoj svatko od uzvanika na svadbi redom biva prozvan najprije po imenu, a onda po očevu imenu: »Gljeb je samac; Ivanovič nije oženjen.« I dok su dva predikata i ovdje sinonimi, suodnos između dvaju subjekata izmijenio se: oba su vlastite imenice koje sad označuju istog čovjeka, te se u normalnoj porabi, kao oblik pristojna obraćanja, i rabe susljedno.

U navedenom ulomku narodne pripovijetke dvije se usporedne rečenice odnose na dvije različite Činjenice, na bračno stanje Tomino i na slično stanje Jeremijino. U stihovima iz svatovske međutim, dvije su rečenice sinonimne: one na zalihostan način ponavljaju činjenicu ledičnosti jednoga te istog junaka, raskolivši ga na dvije riječi hipostaze.

Posljednjih je godina svoga života ruski romanopisac Gljeb Ivanovič Uspjenskij (1840-1902) patio od neke mentalne bolesti, koju je popratio i poremećaj govora. U njegovim su se očima njegovo ime i ime po ocu, koja se u uljudnu razgovoru tradicionalno spajaju, rascijepila na dva različna imena što označuju dva odvojena bića: Gljeb je bio obdaren svim vrlinama, a Ivanovič, ime koje sina vezuje uz oca, postalo je utjelovljenjem svih Uspjenskijevih poroka. Jezični je aspekt tog rascjepa osobnosti bolesnikova nemoć da posegne za dvama simbolima za istu stvar, pa je to primjer poremećene sličnosti. A budući da se poremećaj sličnosti vezuje uz sklonost metonimiji, posebno bi zanimljivo bilo ispitati kakav je bio književni stil Uspjenskoga kao mlada pisca. Našu teorijsku pretpostavku iznosi studija Anatolija Kamegulova, koji je analizirao stil Uspjenskog. On pokazuje kako je Uspjenskij osobito težio metonimiji, posebno sinegdohi, te je pritom išao toliko daleko da je »čitatelj smlavljen množinom sitnica što ga zasipaju na ograničenu prostoru riječi, pa je fizički nesposoban da shvati cjelinu, tako da se portret često i gubi«.[27]

[27] A. Kamegulov, *Stil' Gieba Uspenskogo*, Lenjingrad, 1930, str. 65, 145. A evo i jednoga od tih dezintegriranih portreta što se navode u monografiji: »Ispod stare slamnate kape s crnom točkom na štitniku provirivala su dva spletena čuperka kose nalik kljovama divljeg vepra; podbradak se zamastio te se silno razvalio po zamazanu ovratniku pamučnog plastrona, a u gustu je sloju počivao na velikom ovratniku njegova platnenog haljetka, tijesno zakopčana sve do vrata. Ispod toga haljetka motriteljevim su se očima primicale dvije teške ruke

Nadmetanje između tih dvaju postupaka, metonimičkog i metaforičkog, jasno se očituje u svakom simboličkom procesu, bio on unutarosobni ili društveni. Tako je pri istraživanju strukture snova odlučno pitanje, temelje li se simboli i vremenski nizovi na susljednosti (Freudovo metonimičko »premještanje« i sinegdohičko »zgušnjavanje«) ili na sličnosti (Freudova »identifikacija« i »simbolizam«).[2] Načela koja su u temelju magijskim obredima Frazer je svojedobno bio razlučio na dva tipa: čaranja koja počivaju na zakonu sličnosti i ona koja se temelje na susljedbenom povezivanju. Prvu je od tih dviju velikih grana sudoživljajne magije nazvao »homeopatskom«, a drugu »zaraznom magijom«. Ta je dvodjelnost doista poučna. Svejedno se uglavnom problem dvaju polova još uvijek zanemaruje, i to unatoč njegovu širokom opsegu i golemoj važnosti za proučavanje svekolikog simboličkog ponašanja, posebno govornog i njegovih pogoršanja. Koji je glavni razlog tom zanemarivanju?

Sličnost u značenju povezuje simbole kakva metajezika sa simbolima jezika na koji se on odnosi. Sličnost povezuje metaforički izraz s izrazom kojim se on zamjenjuje. Kada shodno tomu istraživač gradi kakav metajezik kojim će interpretirati trope, on posjeduje homogenije sredstvo za bavljenje metaforom, dok će se metonimija, koja se temelji na drugačijem načelu, toj interpretaciji lako oduprijeti. Upravo se zato u usporedbi s bogatom literaturom o metafori ne može navesti ništa glede teorije metonimije.[30] Iz istog se razloga općenito razabiralo daje romantizam tijesno povezan s metaforom, ali se jednako prisne veze realizma s metonimijom obično nisu zapažale. Za prevagu metafore nad metonimijom u znanosti nije odgovorno samo oruđe promatračevo nego i predmet promatranja. Budući da se pjesništvo usredotočuje na znak, a proza, pragmatična, poglavito na ono o čemu se izvješćuje, tropi i figure proučavali su se uglavnom kao pjesnički postupci. Pjesništvu je u temelju načelo sličnosti; metrički paralelizam stihova ili glasovno podudaranje u srokovima nameće pitanje semantičke sličnosti i kontrasta; postoje na primjer gramatički i antigramatički srokovi, ali nipošto i srokovi agramatički. Proza se naprotiv svojom biti vodi susljednošću.

a resio ih prsten što je već bio izglodao masni prst, pa šćap s bakrenom jabukom, znatna izbočina trbuha te jako široke hlače kakvoće gotovo muslina, a njihovi široki okrajci skrivali su mu vrške čizama.«

[28] S. Freud, *Die Traumdeutung,* 9. izd., Beč. 1950.

[29] J. G. Frazer, *The golden bough: A study in magic and religion,* I. dio, 3. izd., Beč, 1950, III. poglavlje.

[30] C. F. P. Stutterheim, *Het begrip metaphoor,* Amsterdam, 1941.

Tako metafora za pjesništvo i metonimija za prozu bivaju crtom najmanjeg otpora, pa se proučavanje pjesničkih tropa usmjeruje poglavito prema metafori. U tim se istraživanjima zbiljska dvostožernost umjetno zamjenjivala jednopolamom osakaćenom shemom, Što se na prilično začudan način poklapa s jednim od dvaju uzoraka njemoće, naime s poremećajem susljednosti.[31]

Preveo:
Ante Stamać

[31] Zahvalnost zaslužuju Hugh McLean zbog svoje svesrdne pripomoći te Justinia Besharov zbog svojih originalnih zapažanja o tropima i figurama.

Izabrani popis rasprava o općoj fonologiji (1931–1955)

M. J. Andrade, *Some questions of fact and policy concerning phonemes,* »Language«, XII (1936).

O. Ahmanova, *Fonologija,* Moskva, 1954.

C. E. Bazell, *The choice of criteria in structural linguistics,* »Word«, X, 1954.

B. Bloch, *A set of postulates for phonemic analysis,* »Language«, XXV, 1948.

L. Bloomfield, *Language,* New York, 1933. Poglavlja V–VIII.

E. Buyssens, *Mise au point de quelques notions fondamentales de la phonologie,* Cahiers Ferdinand de Saussure, VIII 1949.

J. Camara, *Principios de Linguistica Geral.* Rio de Janeiro, 1954. Poglavlja II-III.

Y. R. Chao, *The non-uniqueness of phonemic solution of phonetic systems,* Academia Sinica, Institute of History and Philology, Bulletin, IV, Shanghai, 1934.

E. C. Cherry, M. Halle, R. Jakobson, *Toward the logical description of languages in their phonemic aspect,* »Language«, XXIX, 1953.

E. Coseriu, W. Vasques, *Para la unificacion de las sciencias fonicas,* Montevideo, 1953.

E. Dieth, *Vademecum der Phonetik,* Bern, 1950. Poglavlje III C.

B. Faddegon, *Phonetics and phonology,* Meded. Kon. Nederl. Akad. Wetensch., Afd. Letterkunde, II, 1938.

E. Fischer-Jørgensen, *Phonologie.* Archiv für vergleichende Phonetik, V, 1941; *On the definition of phoneme categories on a distributional basis,* Acta Linguistica, VII, 1952.

H. Frei, *Langue, parole et différenciation,* Journal de Psychologie. 1952.

C. C. Freis, K. L. Pike, *Coexistent phonemic systems,* »Language«, XXV, 1949.

A. W. de Groot, *Neutralisation d'oppositions,* »Neophilologus«, XXV, 1940.

M. Halle, *The strategy of phonemics,* »Word«, X, 1954.

Z. S. Harris, *Methods in structural linguistics,* Chicago, 1951; *From phoneme to morpheme,* »Language«, XXXI, 1955.

L. Hjelmslev, *Über die Beziehungen der Phonetik zur Sprachwissenschaft,* Archiv für vergleichende Phonetik, II, 1938.

C. F. Hockett, *A manual of phonology* = Indiana University Publications in Anthropology and Linguistics, XI, 1955.

R. Jakobson, *The phonemic and grammatical aspects of language in their interrelations,* Actes du Sixième Congrès International des Linguistes, Paris, 1949.

R. Jakobson, C. G, M. Fant, M. Halle, *Preliminaries to speech analysis,* treće izdanje, Massachusetts Institute of Technology, Acoustics Laboratory, 1955.

D. Jones, *The phoneme: its nature and use,* Cambridge, 1950.

A. G. Juilland, *A bibliography of diachronic phonemics,* Word, IX, 1953, str. 198-208.

J. M. Kořinek, *Úvod do jazykospytu,* Bratislava, 1948. Poglavlje II.

E. Kruisinga, *Fonetiek en fonologie,* Taal en Leven, VI, 1943.

J. v. Laziczius, *Probleme der Phonologie,* Ungarische Jahrbücher, XV, 1935.

E. A. Llorach, *Fonologia Española,* Madrid, 1954. Primera parte: fonologia general.

A. Martinet, *Phonology as functional phonetics,* London, 1949; *Où en est la phonologie?,* »Lingua«, I, 1949.

K. L. Pike, *Phonemics: a technique for reducing languages to writing,* Ann Arbor, 1947; *Tone languages,* Ann Arbor, 1948; *Grammatical prerequisites to phonemic analysis,* »Word«, III, 1947; *More on grammatical prerequisites,* »Word«, VIII, 1952; *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior,* II, Glendale, Cal., 1955.

M. Polak, *Fonetiek en fonologie,* Levende Talen, 1940.

H. J. Pos, *Phonologie en betekenisleer* = Mededeelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde. NR, No. 13, 1938.

E. Sapir, *Selected writings,* Berkeley, Los Angeles, 1949; str. 7-60.

E. Seidel, *Das Wesen der Phonologie,* Bucharest - Copenhagen, 1943.

A. Sotavalta, *Die Phonetik und ihre Beziehungen zu den Grenzwissenschaften* = Annales Academiae Scientiarum Fennicae, XXXI, No. 3, 1936.

R. H. Stetson, *Motor phonetics,* Amsterdam, 1951.

M. Swadesh, *The phonemic principle,* »Language«, X, 1954.

B. Trnka, *Určovár fonému,* Acta Universitatis Carolinae, Prag, 1954.

N. Trubetzkoy, *Principes de phonologie,* Paris, 1949. Njemački tekst: *Grundzüge der Phonologie* = Travaux du Cercle Linguistique de Prague, VII, 1939.

W. F. Twaddell, *On defining the phoneme* = Supplement to Language, XVI, 1935; *Stetson's model and the »suprasegmental phonemes«,* - »Language«, XXIX, 1935.

N. van Wijk, *Phonologie: een hoofdstuk uit de structurele taalwetenschap,* The Hague, 1939; A substantially revised version is being prepared by A. Reichling.

E. Zwirner, *L'opposition phonologique et la variation des phonèmes,* Archiv für vergleichende Phonetik, II (1938); *Phonologie und Phonetik,* Acta Linguistica, I 1939.

Akademija Nauk SSSR, Otdelenie literatury i jazyka, Izvestija, XI, 1952, XII, 1953. – Diskussija po voprosam fonologii.

International Congresses of Phonetic Sciences, *Proceedings,* I–III, 1933, 1935, 1938.

Journal of the Acoustical Society of America, XXII, 1950. - Proceedings of the Speech Communication Conference at MIT; XXIV, 1952. - Conference on Speech Analysis.

Travaux du Cercle Linguistique de Copenhague, V, 1949. – Recherches structurales.

Travaux du Cercle Linguistique de Prague, IV, 1931. - Réunion phonologique internationale tenue à Prague; VIII, 1939. - Etudes phonologiques, dédiées à la mémoire de N. S. Trubetzkoy.

Pogovor

Nulti stupanj govora i smjerovi njegova širenja

Temelji jezika Morrisa Hallea i Romana Jakobsona već su poodavno ugrađeni i u temelje modernih jezikoslovnih spoznaja te spoznaja književnoznanstvenih. Ta opsegom nevelika dvodijelna knjiga, objavljena 1956. u Haagu, uvela je glasovitu dvodesetljetnu ediciju *Janua linguarum,* koja je pak u cjelini bila posvećena uspomeni jednoga od zakladnika moderne fonologije, Nizozemcu Nicolaasu van Wijku. (U toj je ediciji svoju knjigu *A Contribution to the General Theory of Comparative Linguistics* objavio 1970. i Radoslav Katičić.) U predgovoru prvotisku *Temelja* Jakobson se, kao na jednoga od preteča modernog univerzalističkog mišljenja kojega je i sam bio najvjerniji privrženik, izričito poziva na slavnog Ceha, baroknog univerzalista Johanna Amosa Comeniusa (Jan Amos Komenský), koji je 1631. napisao glasovitu knjigu svoje panzofije, *Janua linguarum reserata* iliti *Otkračunate dveri jezika.* Taj naslov, ne samo svojim izrazom, sutitra i u Moutonovoj ediciji, iz koje potječe naš prijevod.

A on u našim prostorima nipošto nije prvi. Dio pod naslovom *Fonologija i fonetika* objavljen je u prijevodu Draginje Pervaz još 1965, u »Nolitovoj« knjizi Jakobsonovih studija *Lingvistika i poetika,* a u izboru Milke Ivić. Drugi dio naše knjige naprotiv, pod naslovom *Dva aspekta jezika i dva tipa afatičnih smetnji,* ovdje se objavljuje prvi put u nas integralno. Još jednu knjigu Jakobsonovih izabranih studija, pod naslovom *Ogledi iz poetike,* a u izboru Milana Komnenića i Leona Kojena, objavila je 1978. beogradska »Prosveta«, ovaj put sa značajnim naglaskom na književnoznanstvenim, ne fonološkim studijama.

Kao da se i u toj činjenici, u izboru i prezentaciji, zrcali dvojstvo zanimanja dviju duhovnih disciplina što ga je baš Jakobson kanio prevladati: lingvistiku i poetiku, proučavanje jezičnih (poglavito) mikrostruktura *i* estetskih granulata jezika tj. književnih djela, podvrgnutih zajedničkoj vizuri, epistemološkom modelu koji bi pridonosio općoj antropologiji.

I dok su stručnjaci za književnost, usvojivši inače postulate deskriptivne lingvistike, pokazali općenito više sluha (pa se za treću, strukturalističku i semiotičku književnoznanstvenu revoluciju može reći da je posve u znaku suradnje dviju Jakobsonom

udruženih posestrima), dotle su se jezikoslovci i nadalje opirali da usvajaju stamene retoričke, semiotičke i komunikacijske postulate što bi dolazili iz književnoznanstvenih radionica. Nismo li dakle svjedoci povijesnog neuspjeha jednoga od najvećih umova koji su kročili filološkim poljima našega stoljeća? Nije li stanje ispalo drugačije no što ga je htio vidjeti veliki sintetičar?

Kao da je i »podijeljena« recepcija *Temelja jezika* bjelodana potvrda. U nas je prvi dio knjige još davne 1962. opširno izložio Rudolf Filipović u 1. broju »Suvremene lingvistike«, a drugi dio Nada Hodek 1964. u broju 3. Što bliže kraju knjige tj. bitnom zaključku o mišljenju uopće na način paradigme i sintagme, selekcije i kombinacije, to se »strukovnijom« pokazivala lingvistička (fonološka) ekspertiza prikazivačice, podrobno se upuštajući u složene dvojčane opreke i u afaziju, ali proglašujući istodobno genijalne Jakobsonove zaključke o metaforici i metonimici »plovom u vode filozofiranja o poeziji« te Jakobsonovim »udaljenjem od ishodišta«. S druge pak, književnoznanstvene strane, mnogi su prihvatili zaključke rasprave o dvama tipovima afazije, pozivajući se međutim samo na V. poglavlje studije o metaforičkom i metonimičkom polu, ni u nagovještajima pak ne podrazumijevajući prethodne stupnjeve analize, koji uostalom tek omogućuju razumijevanje globalnih zaključaka, upravo mogućnost tumačenja svijeta preko osnovnih mehanizama jezika; dakle ono s jezikoslovne strane prezreno »filozofiranje«. Dakako da je i stručnjak za književnost, zaobišavši fundamentalnu fonološku pa afazijsku problematiku, ostajao jednako bitno prikraćen. Zadovoljio se naime tek nešto profiliranijim, moderno izloženim modelom starih retoričkih pojmova.

Mnogošto iz *Temelja jezika,* pogotovu iz *Fonologije i fonetike,* danas predstavlja stalno mjesto znanosti o jeziku, pogotovu pri proučavanju pojava na nižim emskim razinama. Krivo bi međutim bilo reći da su Halle i Jakobson bili neispisani list; prethodila su im dva velika učenjaka, spomenuti Van Wijk i znameniti »Pražanin« N. S. Trubeckoj, koji *su,* obojica, obavili značajne sistematizacije u vlastitim knjigama sličnih naslova *(Fonologija* odn. *Načela fonologije)* i iste godine izdanja, 1939. Naša su dvojica autora dakle već imala u zaleđu tradicionalnu evropsku *fonologiju* i američku *fonemiku.* Njihova je međutim zasluga što su fonološki nauk izložili kao cjelovit sustav podvrgnut najjednostavnijem teorijskom uzorku, a u najmanjem mogućem opsegu teksta. Baš kao i mnoge druge velike teorije - od kojih su neke otvorile čitave epohe mišljenja, npr. Descartesova *Rasprava o metodi,* Leibnizova *Monadologija,* Fregeova rasprava *O smislu*

i značenju, Wittgensteinov *Tractatus* - i Halle/Jakobsonova je knjižica, si licet parva, usmjerila daljnja istraživanja, pa se brojne odredbe iz *Temelja jezika* nalaze u podlozi svekolikom današnjem fonološkom nauku, sve ako recentna lingvistička istraživanja i zanemarivala jezik kao sustav, odnosno mogućnost njegova beskrajnog opisivanja. Mnogi više ili manje upućeni stručnjak, izgovarajući npr. definiciju fonema ili izlažući npr. odnose kvantitete, siline i intonacije u kakvu prozodijskom podatku, i ne znajući izgovara Jakobsonove i Halleove rečenice. Te se rečenice tiču osnovnih pojmova stečenih o strukturi (govorenog) jezika, i to s osobitim obzirom na njegove elementarne čestice, u skladu sa (svojedobno svevladnim) strukturalističkim zasadama o njihovu totalitetu, sustavu transformacija i autoreguliranosti.

Osnovni su pojmovi matice što generiraju sve njihove sustavne izvedenice. Takav je pojam npr. »razlikovno obilježje« *(distinctive feature),* tj. »osnovni sastojak sposoban da razlikuje morfem jedan od drugoga«. Pa se jezikoslovna analiza odvija koliko na *semantičkoj* toliko i na jednako važnoj *razini obilježja,* na kojoj se bavi »jednostavnim i složenim jedinicama koje služe samo za razlikovanje, utvrđivanje i dijeljenje ili izdvajanje mnogostrukih značenjskih jedinica«. Preuzevši neke od ponajvažnijih De Saussureovih pojmova i naziva (opozicija, kontrast, poruka, kod) te odbacivši npr. »arbitrarnost jezičnog znaka«, autori pristupaju svom najužem području i njemu primjerenoj zadaći: rasvijetliti »iznutra« akustičke i fiziološke odn. psiholingvističke zakonitosti koje ravnaju govornim porukama od najmanjih jezičnih jedinica, fonema, do cjelovitih iskaza. Osvrnuvši se potom na neka prethodna stajališta o odnosu fonema i glasa, laćaju se svoga akroamatskog nauka o dvojčanim oprekama (binarnim opozicijama) među razlikovnim obilježjima. Ona su dvovrsna: prozodijska i inherentna. Prozodijska su tonska, silinska i kvantitetna, i očituju se tek u (slogovnom itd.) nizu, pripadaju procesu. Inherentna se tiču sonornosti i tonalnosti; očito su eminentno ljudske osobine, te spadaju u područje bavljenja čiste fonetike odn. akustike govora. Autori nižu 12 parova razlikovnih obilježja: njihovo međuprožimanje i međuzavisnost oblikuju »snopove«, pojedine tipove fonema; ti su pak tipovi donekle različiti u različitim jezicima. (Baš s obzirom na stupanj te različnosti, koji bi bio znatno viši, Jakobsonovu je teoriju kritici podvrgnuo André Martinet.)

Ovako opisani sustav u skladu je s psihičkim mehanizmima koji djeluju npr. u psihologiji razvoja. »Binarna je opozicija«, vele autori, »djetetova prva operacija. Oba opozita niču isto-

dobno i sile dijete da izabire jedan a potisne drugi od dvaju alternantnih članova.« Poredak jezičnih stečevina tijekom čovjekova razvoja poredak je sve složenijih i tanahnijih opozicija, od kôjih svaki dvojčani sklop implicira postojanje prethodnoga. Na tom se temelju, koji ravna u rasponu od najmanjeg uzorka do najsloženijeg sklopa osobnog govora, temelji i razumijevanje tuđe poruke, »prekljućivanjem« na tuđi kod i stvaranjem zajedničkog. Bio bi to i put oblikovanja jezika u ljudskoj zajednici.

I dok je u izloženom prvom dijelu knjige posrijedi bio opis jezičnih pojava u rasponu od (pred)fonema do leksema (riječi), u drugom dijelu, *Dva aspekta jezika i dva tipa afatičnih smetnji,* Jakobson, ovaj put sâm, analizira proces oblikovanja jezičnih činjenica u rasponu od riječi do rečenice i nadrečeničnog jedinstva. Ali, za razliku od dotadašnjeg jezikoslovlja, ne putom hipostazirane nazočnosti i pune evidentnosti jezičnih podataka koji se, izabrani iz rječničkog blaga, supostavljaju u ovjerene rečenice in statu nascendi do punog suglasja gramatičkog, sintaktičkog i obavijesnog ustrojstva, nego - i to je Jakobsonov apsolutni novum i bitni prinos znanosti - u procesu gubitka jezičnih stečevina, u procesu afazije: naime dvojčano opozitnom supostavljanju jezičnih činjenica na iznadleksičkoj razini stoje na putu prepreke kojima ljudski um nije dorastao, što zbog vlastite naravi što zbog ontičke beskonačnosti jezičnih podataka o svijetu najviše moguće razine. Tu beskonačnost Jakobson svodi na mjeru dostupnu čovjeku, upravo na model razlikovnih obilježja i njihovih binarnih opozicija. I baš porast ljudske njemoće nudi tu put »nultom stupnju« govora, sve do stanovitog ravnog polja na kojemu se jasno ističu prvenstveno dvije protege, dvije osi: os selekcije, izabiranja (prvenstveno) leksičkih i morfemskih elemenata i os kombinacije, istodobnog supostavljanja izabranih elemenata. S nezatajivim i nezatajenim podrijetlom iz De Saussureova *Tečaja,* Jakobsonove se osi, protumačene daljnjim opozitnim jednakovrijednicama (os sličnosti *vs.* os susljednosti) poklapaju kao dvije komplementarne sastavnice dvostožerno oblikovana jezičnog sustava; ali se ta dvostožernost u beskrajnom kontinuumu svijeta jednostavno ne može nazreti prije no se "pojave znakovi njegove involucije. Gubitak kompetencije za izabiranje semantičke jednakovrijednice odn. istoznačnice koincidira s to jačim isticanjem postojanih sintaktičkih uzoraka. I obratno, gubitak kompetencije za gramatičke sveze koje osiguravaju postojanost sintaktičkih uzoraka koincidira s to jačim isticanjem paradigmatskih odnosa. Što jači kontrast - poslužimo se nazivljem iz »fonološkog« dijela knjige - to slabija opozicija; što jača opozi-

cija, to slabiji kontrast. Što razvidniji jezik *in praesentia,* to zakriveniji paradigmatički odnosi pojedinih članova aktualizirana niza; što razvidniji odnosi *in absentia,* to zakriveniji i semantički nejasniji aktualno ostvareni nizovi.

Te eminentno strukturalnolingvističke zaključke Jakobson na kraju, poticajno za znanost o književnosti, dovodi u vezu s dvama ključnim tropima: metonimijom i metaforom. Gubljenjem metaforičnosti bio bi očitiji metonimički stožer; gubljenjem metonimičnosti očitiji bi bio stožer metaforički.

Svoju shemu priraštaja i opadanja metaforičnosti i metonimičnosti u odnosu na njihove idealne projekcije, os selekcije i os kombinacije, Jakobson proteže na svekoliku književnost, dapače na njezine povijesnostilske formacije. Romantizam i simbolizam npr. svoje poruke i estetičke ostvaraje oblikuju metaforičkim putem, afazijskim poremećajem sintagmatskih odnosa; u njima susljednost igra drugotnu ulogu. Romantizam i naturalizam npr. oblikuju svoje rečenice metonimičkim putom, afazijskim poremećajem paradigmatskih odnosa; u njima pak drugotnu ulogu igra izabiranje. A što se tiče zaključaka glede ljudskoga bića: »Postupno sužavanje glasovnog uzorka u afatičara ide pravilnim putom unatrag, suprotno poretku fonemskih stečevina u dječjoj dobi. To sužavanje povlači sobom i inflaciju homonima te stanovito osiromašenje leksika. . . zadnji će preostaci govora biti izričaji od jedne jedine rečenice od jedne jedine riječi od jednog jedinog fonema. . .«

Dopustimo sebi na ovom mjestu odvažno »filogenetičko« pitanje: Smijemo li Jakobsonove mehanizme jezičnih stečevina i njihova gubljenja protegnuti ne samo na područje umjetnosti, nego i na procese što vladaju našom kulturom u cjelini?

Valjanost je neke teorije u tome što, sudjelujući u problemu spoznajne ili ontološke naravi, istodobno može ponuditi najjednostavnije modele podobne za operiranje na čitavu istraživanom području. Nudeći mogućnost najiscrpnijeg opisa jezičnih fenomena, mogućnost neprotuslovnog rješenja istraživanih podrobnosti i cjeline jezika, konačno i najjednostavniju moguću formulu o binarnim opozicijama razlikovnih obilježja, *Temelji jezika* postali su jednom od onih knjiga koje, mjerodavne za jezikoslovlje, nadilaze neke od njegovih granica te sudjeluju u postavljanju antropoloških i spoznajnoteorijskih pitanja najvišeg reda. Ušli su u »uži izbor« knjiga našega stoljeća.

Operativna podobnost Jakobsonove teorije pokazala se u brojnim raspravama sljedbenika diljem svijeta, od eminentno fonoloških preko gramatičkih do književnoteorijskih, ne na kraju kultu-

rologijskih: onih koje su, »udaljujući se od ishodišta«, uočena podatka, znale opisati čitav »krug razumijevanja«. Ne treba naime zaboraviti da je Jakobson - tvorac riječi *strukturalizam* još daleke 1929. godine-sav svoj život (1896–1982) posvetio istraživanju struktura podvrgnutih pitanju o njihovoj biti. Bio je on »fenomenološki strukturalist« (E. Holenstein). *Temelji jezika,* svojom minucioznom izradbom analitičkih postupaka podvrgnutih vrhunskom načelu binarizma u oblikovanju ljudske svijesti, i to na svim stupnjevima njezina razvoja i njezine atrofije, sudjelovali su u tom bitnom, prividno »oksimoronskom«, povijesnom sklopu dviju ponajvažnijih misaonih koncepcija našega stoljeća: fenomenologije i strukturalizma. Jezični (izgovoreni) oblik i njegova misaona supstancija u stalnom procesu, ta vječna zagonetka jezikoslovlja, duhovnih znanosti u cjelini, u Jakobsonovoj su nevelikoj knjizi dovedeni do mogućnosti podvrgavanja jednom prihvatljivom i jednostavnom modelu: postojeće je moguće spoznati samo u stalno aktualiziranom odnosu prema virtualno nepostojećemu, i obratno. Dvojstvo jezika izlaže model dvojstva svijeta, pa je i na teoriji teret permanentno održavanog binarizma.

Ante Stamać

Kazalo naziva

Kazalo imena

Sadržaj

Biblioteka
Theoria universalis

Roman Jakobson i Morris Halle
Temelji jezika

Izdavač
ČGP DELO
OOUR GLOBUS, Izdavačka djelatnost
ZAGREB

Za izdavača
Tomislav Pušek

Za redakciju GLOBUSA
Ivana Sor

Oprema
Pavao Lerotić

Izrada kazalâ
Ivan Martinčić

Naklada
2000 primjeraka

Tisak
ČGP DELO, Ljubljana, 1988.

YU ISBN 86-343-0530-9